

M. Virág Zsuzsanna

A badeni kultúra rézleletei Sármellék–Égenföldről

1985-ben, a Kis-Balaton rekonstrukciós munkálatainak második ütemében, földnyerő helynek jelölték ki a Sármelléket Zalavárral összekötő út keleti oldalán, az egykori szovjet reptérrel szemben húzódó területet. (MRT I. 1. lh.-tól délre)¹ Az egykori Balatoni-öbölre néző észak-déli irányú, kelet felé kissé lejtő dombvonulat déli részén, a rendkívüli ütemben végzett földkitermelés során, a badeni kultúra nagy kiterjedésű településének jelentős részét hordták szét. (1. kép) Miután előzetes feltárást nem végezhetünk a területen, részben a gépek előtt, részben azokkal párhuzamosan kíséreltük meg a még megfigyelhető maradványok mentését. Az egykor nagy kiterjedésű és gazdag településből mindössze 26 objektumot sikerült teljesen, vagy részlegesen feltárnunk, illetve sikerült behatárolnunk a település kiterjedésének északi határát is.

Az objektumok közül itt a 9. számú gödör leleteit mutatjuk be, mely a badeni kultúra kerámiatöredékei mellett, két olyan rézleletet is tartalmazott, melyek a kultúra anyagában eddig nem szereplő típusokat képviselnek.

9. objektum

A gödör déli részét a markológép erőteljesen megbolygatta, így annak csak egy keskeny, K-Ny-i irányú, 50 cm szélességű szeletét sikerült feltárni.² Az objektum megfigyelhető része szabálytalan formájú, egyenetlen aljú gödörrészlet volt, mely bedobált edénytöredékeket és két sérült, illetve töredékes réztárgyat tartalmazott. A feltárt rész mélysége 90–100 cm, K-Ny-i átmérője 300 cm volt.

Leletek

Rézleletek

Rézpenge töredéke. (2. kép 1a-1b) Vékonyra kalapált rézlemezéből készített ívelt penge elkeskenyedő, lekerekített hegyű végződése. Domború oldala és hegye élezett, míg a homorú oldal tompa. A töredék valószínűleg egyélű kés, vagy esetleg borotva része lehetett. A tárgy szándékos vagy másodlagos deformáció következtében kissé hullámosan hajlított. A töredék hossza: 5,9 cm, legnagyobb szélessége: 1,1 cm, fokának vastagsága: 0,1 cm. Nyersanyag: Cu: 93,4%, As: 4,9%, Ag: 1,5%,

Fe: 0,02%³

Réztőr. (2. kép 2a–2b) Deltoid alakú, középső részén kissé megvastagodó törpenge. Keresztmetszete enyhén ívelő oldalú, csaknem ellipszis formájú, lapított rombusz. Lekerekített nyakrészén, közel a penge széléhez, két nagyméretű, téglalap alakú szegecslyuk látható. A penge legvégén harmadik szegecslyuk nyoma is felfedezhető. Ez, az egészen a penge széléhez ütött lyuk elképzelhetően már a készítés során átszakadhatott. A töredék hossza: 8,8 cm, rekonstruálható teljes hossza kb.: 9,1 cm. Vastagsága: 0,3 cm, legnagyobb szélessége: 2,5 cm. Nyersanyag: Cu: 97,7%, As: 1,6%, Ag: 0,67%, Fe: 0,02%

Kerámialeletek⁴

Tálak

Tölcséres nyakú tálak.

Peremes oldaltöredék. A törésvonalon tompa végű eszközzel benyomkodott pontsor fut körbe, innen indulnak az edény alsó részét díszítő ferde bekarcolások. Világosbarna, szürkésbarna foltos, jól kidolgozott felületű, pá: 18 cm (3. kép 1). *Oldaltöredék.* A törésvonalon futó pontsorból induló párhuzamos bekarcolások háromszög alakban futnak össze. Barnás sötétszürke jól kidolgozott felületű (3. kép 2). *Peremes oldaltöredék.* Díszítése megegyezik az 1. sz. töredékével. Szürkésbarna, finoman elsimitott felületű, pá: 23 cm (3. kép 3). *Oldaltöredék.* Díszítése megegyezik az előző töredékkel. Szürke, finoman kidolgozott (3. kép 4). *Peremes oldaltöredék.* A törésvonal fölött alulról felfelé beszurkált téglalap alakú bebökődések futnak körbe. Szürkésbarna foltos, finoman eldolgozott felületű, pá: 23 cm (3. kép 5). *Oldaltöredék.* Törésvonalán dupla vízszintes pontsor fut körbe. Barnás sötétszürke, jól kidolgozott. (3. tábla 6). *Peremes oldaltöredék.* Törésvonalán üreges eszközzel benyomkodott pontsor, háromszög alakban induló bekarcolásokkal. Barnás sötétszürke, polírozott (3. kép 7). *Tölcséres nyakú tál oldaltöredéke.* A vállat benyomott pontsor, alját az czecktől kiinduló ferde bekarcolásokból álló minta díszíti. A nyakrész is pontsorral díszíthették. Világosbarna, jól eldolgozott felületű. (4. kép 1.). *Oldaltöredék.* A törésvonal fölött szimpla bebökött pontsor fut. Világosbarna, barna foltos, jól eldolgozott felületű. (4. kép 2.). *Oldaltöredék,* vállán széles alagútfüllel. A fül alatti részt

a törésvonalon futó pontsor alatt háromszög alakban induló bekarcolások díszítik. Barnásszürke, jól kidolgozott felület. (4. kép 3.). *Oldaltöredékek*, vállukon széles alagútfülekkel. Barnásszürkék. (4. kép 4–5). Nagyméretű, durva felületű *tölcséres nyakú tál peremes oldaltöredéke*. Világos és szürkésbarna foltos. Pá: kb. 30 cm. (4. kép 6.)

Behúzott szájú tálak, illetve kétosztatú tálak.

Kissé *behúzott szájú tál* peremtöredéke. A perem alatt és a hasíven benyomott pontsor dísz fut körbe. Az edény alsó részét az alsó pontsортól induló ferde párhuzamosokból álló minta díszíti. Szürkésbarna, finoman eldolgozott felület, polírozás nyoma. Pá: 28 cm. (5. kép 1.) *Oldaltöredék*. Öblét dupla pontsor díszítette, alsó részén ferde bemélyített vonaldíszek. Barnás világosszürke, jól eldolgozott felület. (5. kép 2.) Erősebben *behúzott szájú tálaból* származó oldaltöredékek, öblük felett pontsorral. Alsó részüket ferdén, vagy háromszög alakban összefutó bemélyített vonalak díszítik. Világosbarna (5. kép 3.), szürkésbarna (5. kép 4.). Felületük jól kidolgozott.

Bikónikus tál oldaltöredéke. Az éles törésvonal alatt és felett egy-egy bebökődött pontsor dísz fut körbe. Vörösbarna, szürke foltos, mindkét oldala polírozott. (5. kép 6.)

Kétosztatú tál osztógombja. Barna. Felület jól eldolgozott. Átm.: 4.2 cm. (5. kép 5.)

Feltehetőleg tálaból származó oldaltöredékek

Nagyobb méretű edény alsó részének töredéke, sekélyen bemélyített párhuzamos vonalakkal kitöltött háromszögekkel díszítve. Barna-szürke foltos, jól kidolgozott felületű. (5. kép 7.) *Tál* alsó részéből származó oldaltöredék, durván bebökődött pontsor díszszel. A pontoktól párhuzamos ferde bekarcolások indulnak. Szürkés világosbarna, jól eldolgozott felületű. (5. kép 8.). *Oldaltöredék*, háromszög alakban összefutó bekarcolt vonaldíszszel. Barnásszürke, egyenetlenül simított (6. kép 6.) *Tál* aljának töredéke, mindkét oldalán pontsorral kísért, háromszög alakban összefutó, bekarcolt vonaldíszszel. Szürkés világosbarna, gondosan simított. (6. kép 10.). Valószínűleg *tál* alsó részéből származó töredék. Közvetlenül a fenékrész és az edényoldal csatlakozása fölött pontsor dísz látható, itt végződnek az edény alsó részét díszítő, háromszög alakban összefutó bekarcolások. Szürke, jól elsimított. (6. kép 12.). *Oldaltöredék*, két oldalról benyomott pontsorral kísért bekarcolt vonaldíszszel. Világosbarna, jól eldolgozott felület. (6. kép 1.) *Oldaltöredékek* bekarcolt díszítéssel. A minta szabálytalanul egy irányba haladó vonalakkal kitöltött leelőg háromszög lehetett. Barnás sötétszürke, polírozott. (6. kép 9.). Szürkésbarna, simított. (6. kép 11.). *Oldaltöredék*, bemélyített párhuzamos vonalakkól és pontsorok-

ból kialakított díszítéssel. Világosbarna, jól eldolgozott felületű. (6. kép 5.).

Mericék

Mericekből származó töredékek. Mindhárom példány meredek oldalú, lapos aljú típushoz tartozik. Világos szürkésbarna, jól eldolgozott felületű. (6. kép 2–4)

Bögre

Függőlegesen kannelurázott testű *bögre* oldaltöredéke. Világosszürke, barna foltos. Felülete jól eldolgozott. (6. kép 7)

Korsók

Ívelt nyaktöredék. Feltehetően *korsóhoz* tartozhatott. Barnásszürke, simított. Pá: kb. 10 cm. (6. kép 8) *Korsókhoz* tartozhattak a széles, hosszú szalagfülek töredékei is. Világos és szürkésbarna. Jól kidolgozott felület.

Csuprok, fazekak

Széles szájú, kissé kihajló peremű, öblösödő *fazékszerű* edény felső részének darabja. A peremen, az edény válláig lehúzódó, két szélén bordás, széles alagútfül ül. Az edény vállán pontsor fut körbe, ehhez a fül két oldalán függőleges pontsor csatlakozik. A hasi részt, feltehetőleg háromszög alakban összefutó bekarcolások díszítik. A háromszögeket szintén pontsorok kísérik. Barnásszürke, finoman eldolgozott felületű. Pá: 16 cm (7. kép 2) Két szélén felcsúcsosodó, peremen ülő fül töredéke. Szürkésbarna, jól elsimított felületű (7. kép 1.) Cilindrikus nyakú, enyhén öblösödő *fazékszerű* edény peremes töredéke. Vállát dupla pontsor díszíti, nyakan függőlegesen lefutó pontsor látható. Világosbarna, jól kidolgozott felületű. Pá: 20 cm. (7. kép 3.) *Csuportöredék*. Perem enyhén kihajló, teste enyhén öblösödő. Perem alatt ujjal benyomott egysoros bordadísz. Vörösbarna, durván elsimított felületű. Pá: 14 cm. (8. kép 1.) Az előzőhöz hasonló formájú *fazékhoz* tartozó töredék. Az ujjbenyomásos borda kissé a perem alatt helyezkedik el. Vörösbarna, egyenetlenül elsimított. (8. kép 2.) Lágy profilú *fazék* darabja, felületből alig kiemelkedő bordával. Világosbarna, egyenetlen felületű. (8. kép 3) Ívelt nyakú *csupor* töredéke, a perem alatt alig kiemelkedő elnagyoltan benyomkodott bordadíszszel. Világosbarna, felületét ujjal ferdén elsimították. Pá: 15 cm. (8. kép 4.) Hasonló formájú, díszítetlen peremű *csupor* töredéke. Vörösbarna, rücskös felületű, ujjal ferdén elhúzgált. Pá: 14 cm. (8. kép 7.) Egyenesen elvágott peremű, kissé öblösödő *csupor* töredéke, pereme alatt erőteljes, ujjbenyomásos bordával. Világosbarna, nagyjából elsimított. Pá: 14 cm. (8. kép 5.) Az előzőhöz hasonló típusú és díszítésű *fazékból* származó töredék. Vörösbarna, egyenetlenül simított. (8. kép 6) Egyenes peremű *fazék*, peremén alig kiemelkedő, ferdén benyomkodott bordadíszszel. Vörösbarna, elsimított felületű. (9. kép

3) Perem alatt durván kidolgozott és benyomkodott bordával díszített, egyenesen elvágott peremű *csupor* töredéke. Világosbarna, rücskös felületű. Pá: 10 cm. (8. kép 8) Kissé kihajló peremű *fazék*. A perem alatti bordát egy sor durva benyomkodással utánozták. Világosbarna, barna foltos. Durván elsimított felületű. (9. kép 5) Behajló felsőrészi *fazékszerű* edények töredékei. perem alatt durva, alulról felfelé benyomott bordadíszítéssel. Vörösésbarna, durva, rücskös felületűek. Pá: 20 cm (9. kép 4). Pá: 18 cm (9. kép 1.) Behúzott peremű, ívelt oldalú *fazékszerű* edény töredéke. pereme alatt ujjal benyomott egysoros borda. Világosbarna, oldalát durván elhúzgálták. Pá: 24 cm. (9. kép 2) Nagyméretű, enyhén behúzott szájú edény töredéke, a perem alatt ferdén benyomkodott bordadísz. Világosbarna, egyenetlen felületű. Pá: 35 cm. *Különböző fazekak* peremdarabjai egysoros bordával. (6 db) Felületük durván eldolgolt.

Egyéb edényekhez tartozó töredékek

Nagyméretű edény oldaltöredéke, durva ujjbenyomással bordadíszítéssel. A borda feletti rész gondosan simított, polírozott, alatta a felület durva, érdes. Világosbarna. (9. kép 7.) Nagyméretű edényből származó, erősen ívelt szalagfűl, közepén, durván kidolgozott, függőleges bordával. Világosbarna, durván elsimított. (7. kép 5.) Edény vállrészének töredéke, a nyak indításával, a vállon alig kiemelkedő tagolatlan bordadíszítéssel. Barna, elsimított felületű. Oldaltöredék, alig kiemelkedő tagolatlan bordával. Barna, jól kidolgozott felületű.

Orsógomb.

Lapos, kettős kónikus forma. Törésvonala lelapított. Világosbarna, szürke foltos, simított. M: 3 cm, átm.: 5,9 x 5,5 cm.

Értékelés, keltezés

A 9. objektum kerámialeletei között a tölcséres nyakú tálak és a fazekak képviselik a leggyakoribb edényformákat.

A *tölcséres nyakú tál* a badeni kultúra valamennyi fejlődési szakaszában megtalálható, jellegzetes edénytípus. Sármelléken a mély kónikus aljú, meredek nyakú, lekerekített vállú tálak dominálnak, melyek jól elkülöníthetők a bolerázi időszak szélesebb szájníylású, határozott törésvonalú tálaitól. Formai párhuzamaik legkorábban a bolerázi és a klasszikus badeni átmeneti időszakot képviselő Fonyód-Pári-Tekovsky Hradok típusú anyagban tűnnek fel. (BANNER 1956, XI. t. 8, NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 58. t. 2, TORMA 1975-76, 45, 7. kép 2-4, HONTI 1981, II. t. 1) majd a klasszikus badeni kultúra lelőhelyein már általánossá válnak a gyakran „S” profilú, mélyebb tölcséres nyakú tálak (NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 261). A sármelléki példányokra jellemző a vállon körbefutó pontsor dísz, illetve az ez alatt húzódó, bekarcolt vonalakból álló díszítés, mely a klasszikus időszakra jellemző, lefelé ló-

gó sraffozott mintát alkothatott. Ez a minta előfordul néhány oldaltöredéken is, melyek tálakhoz tartozhattak. (V. kép 7, VI. kép 6, 11) Ez a motívum az idősebb klasszikus badeni fejlődés korábbi szakaszát képviselő Cerveny Hradok-i telepen már megjelenik. (NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 11. t. 11, 17) majd a valamivel későbbinek tartott Nevidzanyban uralkodóvá válik, kiszorítva a korábbi karcolt mintákat. (NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 263, u.a. 1981, 5. á.) Az egyik sármelléki tölcséres nyakú táltöredéken, a vállon körbefutó pontsor alatt, benyomott pontozással kísért, valószínűleg sraffozott háromszögeket alkotó vonalas díszítés alkalmazása figyelhető meg (3. kép 3). A pontvonal kombinációjából álló díszítés elsősorban a fiatalabb klasszikus badeni időszakra jellemző, noha feltűnik már a klasszikus fejlődés kezdetén is. NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 22. t. 7.) Hasonló díszű tálakat Baranyából, (BANNER 1956, 24. t. 39.) Keszthely-Apátdombról (BANNER 1956, VI. t. 56) és a Pécsvasasi lelőhelyről említhetünk. (BONDÁR 1982, 1. t. 4, 7. t. 5, 6, 8. t. 1) Az időrend szempontjából lényeges, hogy ez utóbbi, a badeni fejlődés végére keltezett leletegyüttesben a pontozás nélküli sraffozott díszítés nem fordul elő. (BONDÁR 1982, 34-35) A sármelléki leletegyüttesben előfordulnak bekarcolás nélküli, csupán vállon körbefutó benyomkodással díszített töredékek is. Az egyik töredéken megjelenő, ferdén benyomott díszítés (3. kép 5) jó párhuzamait a klasszikus badeni fejlődés kezdetére keltezett Cerveny Hradok anyagában találjuk, ahol egy és két soros változata is előfordul. (NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974, 19. á. 4, 30. á. 6) A korábbi, bolerázi és fonyódi típusú anyagban Cerveny Hradokhoz hasonlóan, a benyomkodott díszítésmódok igen nagy technikai változatossága figyelhető meg, melynek egyik típusa a sármellékihez hasonló. Ugyancsak elmondható ez az idősebb klasszikus badeni fejlődés fiatalabb szakaszát képviselő Nevidzany-i leletekre is, ahol az uralkodóvá váló pontdíszítés mellett még gyakori a különféle módon benyomkodott díszítés alkalmazása is. A fiatalabb klasszikus badeni kultúrában elsősorban a szabályosan kialakított, néha lencseszerű pontdísz jellemző, és szokatlan ugyan, de nem példa nélküli az említett sármelléki töredéken előforduló technikával díszítés sem. (Ágasegyháza: BANNER 1956, XXIX. t. 20) A sármelléki leletegyüttesben a szabályosan kialakított pontdísz dominál, mely a fiatalabb klasszikus badeni időszak felé mutató jelenség.

A sármelléki tölcséres nyakú tálak, formai jellegzetességeik alapján, a badeni kultúra klasszikus időszakra keltezhetőek, a díszítésbeli jellegzetességek, mint a pontdísz, és a pontozással kísért vonalas díszítés azonban már a fiatalabb klasszikus időszak jellegzetessége. A leletegyüttesben előforduló, pontozás nélküli vonalas díszítés szerint valamivel idősebbek lehetnek a Pécsvasasi leletekkel reprezentálható badeni anyagnál.

A sármelléki leletegyüttes leggyakoribb edénytípusát a lágy profilú, peremük alatt egysoros bordával díszített *fazekak* alkotják. Maga az edényforma általános a badeni kultúra teljes fejlődése során, de díszítésük alapján időrendjük a kultúrán belül jól meghatározható. A bolerázi időszak fazekain dominál három, illetve kétsoros bordák mellett az egysoros dísz csak elvétve tűnik fel. Gyakrabban jelennek meg egysoros bordával díszített példányok a boleráz és klasszikus időszak közötti időszakot képviselő Pári-altackeri anyagban. (TORMA 1975–76, 49) A klasszikus badeni fejlődés idősebb szakaszába sorolt Cerveny Hradok-i telepen már túlnyomóan az egysoros változat jelenik meg (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 316), míg a még fiatalabb Nevidzanyban és a fiatalabb klasszikus badeni lelőhelyeken szinte kizárólagos az egysoros bordadísz alkalmazása. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 43. kép 12–17, 48. kép 1–8, 41. kép. 5–6, 9–10 stb.) A fazekak díszítése alapján a sármelléki leletegyüttes legkorábban a Nevidzany leletekkel jelzett idősebb klasszikus badeni fejlődés végére keltezhető.

A *behúzott peremű táltípust* több töredék képviseli a 9. objektum leletegyüttesében. A badeni kultúrában ennek a tálfornának egyszerű és kétosztatú változata különíthető el. A *kétosztatú táltípus* a Cerveny Hradok és Nevidzany típusú anyagban jelenik meg, a korábbi, bolerázi és fonyódi típusú anyagban nem jellemző. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 261.) A legkorábbi, Pavúkova által idősebb klasszikus badeni időszakra keltezett kétosztatú tálakon általában kannelurás díszítés jelenik meg. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 261.) míg a későbbi, fiatalabb klasszikus badeni időszak (Neustupný C-D) behúzott szájú tálaira már a pontsorrakkal kombinált bekarcolt vonalas díszítés jellemző. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 261. BANNER 1956, XIV. t. 14. LXXXIII. t. 1–2. BONDÁR 1982, 35) A sármelléki behúzott peremű tálak mindegyikén ez utóbbi díszítést találjuk. A kétosztatú tál előfordulására egy viszonylag kisméretű, díszítetlen osztógomb utal. Ez a gombtípus elsősorban az idősebb klasszikus badeni együttesekben jellemző, bár megjelenik a fiatalabb korszak anyagában is. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 261)

A behúzott peremű és kétosztatús tálak jellegzetességei alapján a leletegyüttes a fiatalabb klasszikus badeni időszakra keltezhető.

Az egyfülű *mericék* új edénytípust képviselnek a klasszikus badeni kultúra leletanyagában. Első megjelenésük a Pavúkova által elkülönített idősebb klasszikus badeni fejlődés későbbi szakaszában figyelhető meg, gyakori edénytípussá azonban csak a fiatalabb klasszikus időszakban válik. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 259) A sármelléki, csonkán előkerült leletegyüttesben is több példány szerepel, mely a fiatalabb badeni időszak felé mutató jelenség. A sármelléki példányok

formailag meredek oldalú, karcsú, laposabb aljú típust képviselnek. Hasonló típus ismeretes többek között Nevidzanyból. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 44. kép 8.) Budakalászárol. (BANNER 1956, CIII. t. 1.) Alsónémediből. (BANNER 1956, XLV t. 6) Keszthely-Apátdombról. (BANNER 1956, V. t. 42–97) Szigetcsépről. (KOREK 1984, 9, 23, 8. kép 11) A párhuzamok alapján úgy tűnik, hogy a klasszikus Baden idősebb szakaszának végétől folyamatosan élt a mericéknek ez a típusa, bár a klasszikus badeni időszak legkésőbbinek ítéltető lelőhelyein (Pécs–Vasas, Palotabozsok, Hódmezővásárhely–Bodzáspart) már eltérő típusú, szélesebb forma dominál. (BONDÁR 1982, 1. t. 2, 5, 2. t. 2–3) a magasabb, karcsúbb forma csak ritkán jelenik meg.

A mericék alapján a sármelléki leletegyüttes a fiatalabb klasszikus badeni időszakra keltezhető.

A pontsorrall díszített edénytöredék (7. kép 3) feltehetőleg olyan fazék- vagy nagyobb méretű bögrétípushoz tartozik, melynek párhuzamai Pécs–Vasasról. (BONDÁR 1982, 1. t. 3, 3. t. 8) Hódmezővásárhely–Bodzáspartról. (BANNER 1956, LIV. t. 3) Röszkéről. (BANNER 1956, LVIII. t. 3) Ágasegyházáról. (BANNER 1956, XXIX t. 17) Tápiószeléről. (BANNER 1956, XXXVIII. t. 9) Szentesről (BANNER 1956, LVI–II. 23, LX t. 9) ismertek. Az említett edények mindegyikén megjelenő perem alatti pontsor hiányzik a sármelléki töredékről, de a másik közös vonás, a vállon körbefutó pontsor dísz ezen is megtalálható. Néhány töredéken megfigyelhető a sármelléki edénytöredék nyakrészen függőlegesen lefutó pontsor dísz párhuzama is. (Hódmezővásárhely–Bodzáspart: BANNER 1956, LI. t. 5. Szentes–Nagyhegy: BANNER 1956, LX. t. 9. Pécs–Vasas: BONDÁR 1982, 1. t. 3) E. Neustupný a fent említett edénytípust az általa meghatározott D fázisba sorolja. (NEUSTUPNÝ 1973, 325) Ugyancsak ebbe az időszakba keltezi Bondár M. A Pécs–vasasi példányokat is. (BONDÁR 1982, 38)

A széles szájú, két szélén megemelkedő füllel ellátott fazékforma párhuzamai a badeni kultúra klasszikus időszakának anyagában található meg. Formai párhuzamai már a legkorábbi klasszikus badeni anyagban is előfordulnak. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1974, 35. á. 6) majd az idősebb szakasz végén és a fiatalabb klasszikus időszakban pont-vonal kombinációjából kialakított díszítéssel ellátott változataik jelennek meg. (NEMEJCOVÁ-PAVUKOVÁ 1981, 5. ábra) Az egyik sármelléki példány a pontozással kísért sraffozott háromszög díszítés alapján a fiatalabb klasszikus badeni időszakra keltezhető. Ez a fazékforma a klasszikus fejlődés végét képviselő Pécs–Vasai leletanyagban nem fordul elő.

A leletanyag elemzését összegezve, a 9. objektumot a badeni kultúra klasszikus időszakába keltezhetjük. Az edényformák és díszítésmódok esetében megfigyelhető

jellegzetességek jól elkülöníthetők a bolezési csoportot meghatározó jelenségektől. Kevés párhuzam ismerhető fel az idősebb klasszikus időszakot reprezentáló fonyódi stb. típusú lelet együttesekben is. A klasszikus időszakon belüli kronológiai finomítás, a kutatás jelenlegi helyzetében csak tipológiai alapon, a leletanyagot meghatározó jellegzetességek együttes előfordulása alapján lehetséges. A karcolt díszítés uralkodó jellege, a karcsú, lapos aljú mericék, a kis gombos kétosztatú tálak, a sraffozott háromszögekkel díszített kétosztatú, illetve lágú S profilú tálak, az egysoros bordadíszes fazekak együttes megjelenése a klasszikus badeni fejlődés középső szakaszának végén figyelhető meg. Ugyanakkor a kannelurás díszítés igen ritka megjelenése, a pontsorrall kísért karcolt díszítés, továbbá a pontozással díszített bögre, illetve fazéktípus előfordulása már a késői klasszikus időszak felé mutató elemek. Mindezek alapján a sármelléki leletgyűjtést és a rézleleteket a klasszikus badeni kultúra középső szakaszának legvégére, illetve a későklasszikus időszak kezdetére, a Pécs-vasasi lelőhelytel jellemezhető időszak elé keltezhetjük (V. Némejcová-Pavuková: Baden III legvége, illetve IVa, E. Neustupný: C-D fordulójá)

A sármelléki réztör és a fémművesség kérdései

A sármelléki objektumból származó réztárgyak olyan lelettipusokat képviselnek, melyek eddig hiányoztak a badeni kultúra hitelesen keltezhető együtteseiből. Az erőteljes bolygatás miatt nem lehetünk biztosak a réztárgyakat tartalmazó objektum jellegét, illetve eredeti funkcióját illetően. A gödör szabálytalan formája, a különböző edényekből származó, viszonylag nagy mennyiségű kerámiatöredék előfordulása leginkább hulladék-gödörre utal, melybe a réztárgyak is sérülten, törötten kerültek.

A badeni kultúra időszakában a rézleleteket zömében sírokban ritkán előforduló ékszerek képviselik, melyeknek egy része gazdaságilag és társadalmilag is megkülönböztetett személyek viseleti tárgyai, illetve temetkezési kellékei lehettek.⁵ A réztárgyak e különleges jelentőségére a rituálisnak tartható temetkezések, illetve az ékszerekben különlegesen gazdag sírok hívják fel a figyelmet. (Balatonboglár: HONTI 1981, Velvary: MOUCHA 1960, Leobersdorf: WILLVONSEDER 1937, Vörs: BANNER 1956, KUNA 1981, 52, MAKKAY 1996) Az egyszerűbb rézgyöngyök, huzalgűrűk mellett, a melldísz, a spirálkarperec, a nyakperek és diadémok különleges típusokként jelennek meg. Rézből készített használati tárgyak, eszközök, fegyverek ugyancsak ritkán kerülnek elő a badeni kultúra köréből. Típusaikat eddig csak néhány súlyos rézeszköz, és főleg az árak képviselték, melyek, ez utóbbiak kivételével, leggyakrabban a kultúra településeinek területéről váltak is-

mertté.⁶ Ebbe a körbe tartozik, a Sármelléken előkerült, két újabb típust képviselő réztárgy is.

A sármelléki *réztör*, a markolatnyúlvány nélküli szegecses törtípus, ovális keresztmetszetű változatát képviseli.⁷ A hasonló jellegzetességekkel rendelkező töröket M. Kuna egységesen Mondsee típusként foglalta össze (KUNA 1981). I. Vajsov a markolatnyúlvány nélküli szegecses törökön belül több változatot különített el, (VAJSOV 1993)⁸ míg legutóbb I. Matuschik több variáns elkülönítésével Cucuteni típusként foglalta össze a markolatnyúlványos szegecses töröket. (MATUSCHIK 1998)⁹

A viszonylag kis számban ismert, sármellékihez hasonló szegecses török,¹⁰ széles körű elterjedése figyelhető meg Közép- és DK-Európában (KUNA 1981, IV. tábla, 64, VAJSOV 1993, 35. ábra, MATUSCHIK 1998, 230. ábra). Elsősorban a Kárpát-medencétől északra, az Alpok vidékétől Ny-Ukrajnáig húzódó sávban, illetve a Kárpátoktól keletre, a Fekete-tenger partvidékén, valamint az Al-Duna vidékén fordulnak elő, de szórványosan Bulgáriában és Horvátországban is megtalálhatók.¹¹

A keltezhető példányok alapján, a markolatnyúlvány nélküli szegecses török elterjedése elsősorban a badeni kultúrát megelőző időszakban, a Mondsee(Furchenstich)-Pfyn-Wyciazie/Zlotniki-Cucuteni/B-B2 – Pevec-Cernavoda I- Hunyadihalom-Salcuta IV- Tripolje/C2 horizontban mutatható ki, az Alpok és a Kárpátok már említett peremvidékén. A török további, második horizontja a Cotofeni I-II, illetve a sármelléki tör alapján a badeni kultúra időszakára tehető, (ROMAN 1976, 40. t. 6) majd későbbi példányai a Cotofeni III-ban is megjelennek. Minden jel arra mutat, hogy a szegecses törtípus használata leginkább a Kárpát-medencei középső rézkor második felének időszakában lehetett jellemző, s a Badeni-Cotofeni időszakban a fémművesség egyfajta folyamatosságát bizonyító továbbélő típusként jelenített meg.

A sármelléken előkerült egyélű *rézpenge* valószínűleg kés, vagy borotva töredéke. Párhuzamaikat a keleti Alpok vidékén találjuk, ahol Attersee környékén több hasonló példány ismert, melyek feltehetően a szegecses törtípussal azonos időszakra keltezhetőek. (OTTAWAY 1976, 119.) Az egyélű késeknek nincs előzménye a kelet-kárpáti fémművességben, s csakúgy, mint a szegecses tör, új típusként jelenik meg, valószínűleg a középső rézkor második felében. Késői előfordulására egy, a Cotofeni kultúra idejére keltezhető késpenge utal. (ROMAN 1976, 8. t. 12)¹² Úgy tűnik, hogy az egyélű kések és a szegecses törtípus használata nagyjából azonos időszakokban figyelhető meg a rézkor folyamán.

A markolatnyúlvány nélküli szegecses török megjelenése Közép- és DK-Európában, minden jel szerint a bodrogkeresztúri kultúra életének végéhez közel tehető.

amikor a kárpáti-balkáni fémművesség, virágkorának végéhez közeledett. A török elterjedési területe e fémművességi kör peremvidékén húzódik s már egy újfajta metallurgia létrejöttének egyik megnyilvánulása, mely nemcsak új fémtípusok feltűnését jelenti, hanem a kárpáti-balkáni körtől technikai és szellemi vonatkozásban is eltérő jellegzetességeket mutat. Mindenképpen ide sorolható jelenség a szegecses törőtípus feltűnése, melynek közép-európai megjelenése a Mondsee és Pfyn kultúrák körében, valamilyen formában az arzéntechnológia nyugati elterjedésével is összefüggésben állhatott.¹³

A középső rézkor második felében, nagyjából a bodrogkeresztúri kultúra végével azonos időben, lehangylik a kelet-kárpáti fémművesség, megszűnik a rézgazdagság.¹⁴ A rézmennyiség csökkenése már a késő bodrogkeresztúri időszakban megkezdődhetett, melyet az első keleti hatások megjelenésével hoznak összefüggésbe. (MAKKAY 1996, 43) Még nem világosan körvonalazható a bodrogkeresztúri kultúrát követően, önálló horizontként jelentkező Hunyadihalmi kultúra fémművessége, de ebben az időszakban, (KALICZ 1991, I. ábra 4. térkép, PATAY 1995, 110) a kevés adat ellenére is, már erőteljesen csökkenni látszik a réztárgyak mennyisége. A korábbiaktól eltérő típusok jelennek meg (PATAY 1995, I. ábra 1–4), s bár megfigyelhető néhány korábbi fémtípus további használata is, (MAKKAY 1976, 252, ua. 1996, 42) a kelet-kárpáti, balkáni körre jellemző súlyos réztárgyak előfordulásáról nincsenek adataink a Hunyadihalmi kultúra körében. Hasonló jelenség tapasztalható a Dunántúlon is, ahol a Balaton-Lasinja kultúra végét követő kultúraváltás nyomán, erőteljesen visszaeshetett, illetve teljesen meg is szűnt a súlyos rézeszközök használata. Ekkor bontakozik ki és válik fontossá az Alpok vidéki fémművesség, melynek kialakulásában a még érvényesülő, majd háttérbe szoruló, valószínűleg a nyugat-kárpáti fémművességi körön keresztül érvényesülő balkáni eredetű hatások mellett (szimmetrikus laposbalták helyi változatai) (OTTAWAY, 1997, ua. 1976), a keleti összefüggéseket a Mondsee típusú török megjelenése és ezzel együtt az arzéntechnológia elterjedése jelzi. Az Altheim, Pfyn és Mondsee, kultúrákhoz kötődő, a kelet-kárpátiól technológiai és tipológiai vonatkozásban is különböző Alpok vidéki fémművességi tevékenység a középső rézkor második felében, a tüzdelt barázdás kerámia megjelenésével, a Dunántúlra és a kapcsolódó szlovákiai területekre is kiterjedt. (Furchenstich-Retz-Bajč) Ebben az időszakban e térség, kulturálisan is és fémművességét tekintve is szorosabban az Alpok vidékéhez kapcsolódott. (KALICZ 1982, 9) Jelenleg még kevés hiteles rézlelet vált ismertté a középső rézkor második feléből a Dunántúl területéről, s vizsgálatok hiányában jelenleg még nincs adatunk az arzénréz esetleges használatáról. Ennek ellenére mégis megtapasztalható a fémművesség megváltozott jellege, mely a felhasznált rézmennyiség,

jelentős visszaesésében és a fémművesség termékeit képviselő kisebb tárgyak, előtérbe kerülésében nyilvánul meg. A kelet-kárpáti, balkáni kör hatása már nem érvényesül ebben az időszakban, de a nyugat-kárpáti fémművességi kör hagyományainak továbbélése megfigyelhető, éppen azokban a tárgytípusokban, amelyek a Balaton-Lasinja, Jordanów-Jordansmühl kultúrák idején kibontakozott nyugat-kárpáti fémművességi kör, kelet-kárpátiól eltérő jellegét alkották.¹⁵ Az Alpok vidékén széles körben elterjedt, jellegzetes horgas végű rézspirális valószínűleg a nyugat-kárpáti fémművesség szemüveg alakú spirálisaival állhat összefüggésben, csakúgy, mint a Csáford-Stollhof típusú korongok továbbélő, rézből készült variánsa.¹⁶

A badeni kultúra idején (Baden-Cotofeni-Cernavoda II- Ezero IX–VII. időszak) a fémleletek számának, sokat emlegetett drasztikus csökkenése, egy, már a középső rézkor második felében (Hunyadihalom-Furchenstich időszak) is kimutatható tendencia folytatása volt, mely a kelet-kárpáti, balkáni fémművességi hagyományok lehangyatlásával vette kezdetét. E folyamat megindulása, egyre általánosabbá váló felfogás szerint, a kurgánok népének több hullámban lezajló nyugati, délnyugati irányú mozgásával állhat összefüggésben, (KALICZ 1989, KUNA 1981, MAKKAY 1996, 43) melynek első hatásai közé, egyebek mellett, a szegecses török (KUNA 1981, 64), illetve az arzéntechnológia közép-európai megjelenése is tartozhatott. A rézleletek mennyiségi csökkenése valószínűleg a réztárgyakkal kapcsolatos társadalmi és gazdasági felfogás megváltozására vezethető vissza, melynek lényege már nem a mennyiségi felhalmozás volt. A badeni kultúra réztárgyai ritka, különleges típusokat képviselnek, melyeket csak a társadalmilag vagy szakrálisan megkülönböztetett emberek viseleti tárgyai, illetve rituális cselekmények kellékei lehettek (nyakperek).

A badeni kultúra fémművességében számos olyan elem figyelhető meg, mely a megelőző időszakban kibontakozott kelet-alpi, nyugat-kárpáti fémművességi körrel kapcsolatos. Erre az összefüggésre utal a badeni fémművesség elterjedése, mely szinte kizárólag a Dunántúlra és a nyugatabbi területekre korlátozódik (PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1977, 64–65, ECSEDY 1990, 226). A rézművesség hagyományainak szerves folytatásaként értelmezhető a megelőző időszak lelőhelyein széles körben elterjedt olvasztótégelyek (KALICZ 1969, 84–85, I. ábra, HORVÁTH 1990, 12. t. 2, 14. t. 1–3, PITTIONI 1954, 218, 221, 149. ábra, PRIMAS 1976, 84–85) tipológiai hasonlósága a korai (RUTTKAY 1986, 212, 88. ábra 4, ECSEDY 1990, 221, 224, 226) és klasszikus badeni kultúra településein egyaránt megtalálható tégelyekkel (LOZUK 1995, 8. kép, 58, MINICHREITER 1991, 10. kép). Néhány fémtípus megjelenése ugyancsak hasonló összefüggésre utal. Kalicz N. a vukovári sírt a Furchenstich kerámia idejére

keltezi, a benne előforduló horgas végű spirálisok alapján (KALICZ 1982, 14). A leletegyüttesben megjelenő spirálcső gyöngyök és lemezdiadém azonban a badeni kultúrában is megjelenő fémtípusok. (BANNER 1956, 87. t. HONTI 1981, 4. kép 11. e-g. KUNA 1981, XXI. t. 5) A spirálcső a stollhofi kincsleletben is megtalálható (KUNA 1981, XX. t. 5) Ezekhez a leletekhez kapcsolódik a kelet-alpi fémművészeti körben a Furchenstich időszakban megjelenő, Mondsee típusú réztőr és egyélű rézkés, melyeknek továbbélése a badeni kultúra időszakában, a sármelléki leletek alapján bizonyítható. A fémművészeti helyi folyamatosságát igazolja a Furchenstich kerámia és a boherázi csoport között kimutatható genetikai kapcsolat is. (NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, KALICZ 1991, MAKKAY 1996, 42) További összekötő kapocs az arzéntechnológia alkalmazása, mely az Alpok vidéki fémművészeti körben kezdetektől fogva megtalálható, s úgy tűnik, a badeni kultúra idején domináns réznyersanyaggá válhatott. (SANGMEISTER 1971, 126–127, NOVOTNÁ 1973, 1976, KUNA 1981, 42–43) A Dunántúlon eddig csak a sármelléki leletek alapján bizonyítható az arzénréz megjelenése a badeni kultúra fémléleteiben, s megjegyzendő az is, hogy az arzénréz felhasználása nem kizárólagos a badeni kultúra körében, mivel néhány esetben eltérő réznyersanyag alkalmazását is kimutatták. (Vörs, Budakalász: KUNA 1981, 43, Lozúk 1995, 56)¹⁷

A fentebb vázolt összefüggések alapján, badeni kultúra rézművészete tipológiai és technológiai szempontból is leginkább a kelet-alpi nyugat-kárpáti fémművészeti hagyományaihoz kötődik melyben egyes típusok továbbélésén keresztül folyamatos fejlődés mutatkozik a 3. rézhorizont végétől. Ugyanakkor a badeni kultúra fémművészete egyes keleti formákhoz is kapcsolódik, melyek egyrészt már korábban bekerülve a nyugat-kárpátokai, kelet-alpi körbe, onnan érvényesültek (arzéntechnológia, szegecses tőr), másrészt a korábban nem szereplő típusok fellépése további keleti hatások érvényesülésével hozható összefüggésbe (nyakpercek, melldísz, kagyló alakú csüngők, részben diadém, arzéntechnológia). A keleti hatások érvényesülése nemcsak a fémléleteken keresztül nyilvánul meg, hanem a sztélé állítás szokása és a csontvázas temetkezési rítus szélesebb körű elterjedésén keresztül is tükröződik (KALICZ 1989, ENDRÓDI 1997, 131).

Összefoglalás

A kelet-kárpáti, balkáni fémművészeti kiterjedését képviselő 3. rézhorizont megszűnése valószínűleg a középső rézkor második felére tehető. Ekkor, a Hunyadihalmi kultúra és a Furchenstich kerámia idejére megszűnik a kelet-kárpáti balkáni fémművészeti kört jellemző nagymérvű rézfelhalmozás, és a súlyos rézeszközök tömeges készítése.

A középső rézkor első felében, még a 3. rézhorizont idején, a kelet-balkáni fémművészeti befolyásra jött létre, az attól már több tekintetben eltérő, és Közép-Európa felé kapcsolódó, a Dunántúl területét is magában foglaló, nyugat-kárpáti kör, melyben a súlyos rézeszközök szerényebb mértékű használata (és feltehetőleg készítése) mellett, saját fémtípusok is megjelentek, mint a szemüveg alakú spirális, a spirálcső gyöngyök és a Csáford-Stollhof típusú korongok köre. A középső rézkor második felében a Dunántúl területe már kulturális kapcsolódás révén is a kelet-alpi fémművészeti körhöz kapcsolódott, melyben, a sajátos arculat kialakulása mellett, bizonyos továbbélő típusok tanúsága szerint, a korábbi fémműves hagyományok is érvényesülhettek. A Kárpát-medence keleti és nyugati fele ebben az időszakban kultúráját és talán fémművészeti tekintetét is elkülönült egymástól. Egy hasonlóság azonban szembeötlő: a megelőző időszakhoz képest lecsökkent a felhasznált rézmennyiség, megszűnik a 3. rézhorizontot fémjelző rézgazdagság. A Furchenstich kerámia és Hunyadihalmi kultúra időszakában a fémgazdagság jelentős lecsökkenése és új fémtípusok megjelenése figyelhető meg. A metallurgia átalakulása szellemi és fizikai tekintetben is, valószínűleg az e korszakban meginduló népmozgásokkal hozható összefüggésbe, mely egyebek mellett a szegecses tőrök elterjedéséhez és az arzénréz alkalmazásához vezetett. Ez az időszak metallurgiai szempontból már határozottan elkülönül a középső rézkor első felére jellemző 3. rézhorizonttól, s azt a korábban még nehezen körvonalazható horizontot képviseli, melyet a kutatás már előbb, 4. horizontként,¹⁸ illetve a 3. rézhorizont fiatalabb szakaszaként¹⁹ különített el.

A középső rézkor végén, a Protobolerázi horizonttal megkezdődik a Kárpát-medencében az a kulturális integráció, amely azután a Badeni kultúra idején teljesedik ki. E korszak fémművészete, mennyiségét és típusait tekintve is határozottan elkülönül a középső rézkor első felére jellemzőtől. A fémszegénység, vagyis inkább a réz kisebb volumenű felhasználása azonban már a megelőző, Furchenstich-Hunyadihalmi, majd valószínűleg a protobolerázi időszakban megkezdődhetett.

A fémgazdagság megszűnése valószínűleg nem magyarázható pusztán a réznyersanyag hiányával, bár természetesen számításba kell vennünk a felszínen található és könnyen hozzáférhető nyersanyaglelőhelyek átmeneti kimerülésének lehetőségét is.²⁰ E jelenség sokkal inkább a réztárgyak gazdasági társadalmi jelentőségének, illetve megítélésének megváltozásával állhat összefüggésben. A badeni kultúra különleges, nem tömegcikket képviselő réztárgyai vezetőik illetve az akkori társadalmi felfogás szerint különleges hatalommal vagy kultikus szereppel felruházott emberek attribútumai lehettek, melyek körébe diadémok, melldísz, nyakpercek és több menetes spirálkarpercek mellett, a sármelléki tőr is tartozhatott.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a középső rézkor második felében, a Furchenstich-Hunyadihalmi időszak metallurgiájában megjelenő jellegzetességek, mind tipológiai és technológiai mind szellemi vonatko-

zásban is elkülönülnek a 3. rézhorizont jellegzetességeitől és e vonatkozások tekintetében sokkal inkább a badeni kultúra időszakának fémművességéhez kapcsolódnak.

Jegyzetek:

- ¹ MRT 1. 137. o.
- ² A leletmentéssel párhuzamosan folyamatosan haladó gépek az objektum déli és északi részét a leletmentés közben elhordták.
- ³ A rézleletek nyersanyagának meghatározását Kis-Varga Miklós végezte. (ATOMKI Debrecen) Szívélyes segítségét ezúton köszönöm.
- ⁴ A kerámialeletek részletes bemutatását és elemzését nemcsak a réztárgyak keltezésének alátámasztásához tartom fontosnak, hanem egyben a badeni kultúra közölt leletgyűjtéseinek számát is gyarapítani szeretném.
- ⁵ A badeni kultúra leletanyagában eddig az alábbi ékszer-típusok váltak ismertté:
Rézlemezből csavart henger alakú gyöngyök *Budakalász* (BANNER 1956, LXXXIX. t. 4–9, 19–34, XCII. t. 5–8, XCV. t. 1–8, CIII. t. 8–9, 12–17), *Alsónémedi* (BANNER 1956, XLIII. t. 2, XLIV t. 3–5, XLIV. t. 18–21, XLVII. t. 1–2, 5–6), *Köveskál*: (BONDÁR 1987, 48, 10. kép 2), *Mezőcsát-Hörsögös* (KALICZ 1998, 14. 1) Spirálcső gyöngyök: *Balatonboglár* (HONTI 1981. 4. kép 1. 3–4), *Velvary*: (MOUCHA 1960, KUNA 1981, 66, XXI. t. 2–5)
Huzalgűrűk: *Budapest, Káposztásmegyer, Farkaserdő*: (ENDRŐDI A. szóbeli közlése) *Sarovce*: (NOVOTNÁ 1976, KUNA 1981, 56), *Velka Lomnica*: (NOVOTNÁ 1976, KUNA 1981, 56)
Nyakperek: *Lichtenworth*: (WILLVONSEDER 1937, KUNA 1981, 65.), *Leobersdorf*: (WILLVONSEDER 1937, KUNA 1981, 65.)
Diadém: *Vörs-Majorsági épületek*: (BANNER 1956, 111, LXXXVII. T. 4, 8). *Velka Lomnica*: (NOVOTNA 1976, KUNA 1981, 66)
Spirálkarpercek: *Velvary*: (MOUCHA 1960, 465–476, KUNA 1981, 15, 66)
Melléksz.: *Velvary*: (MOUCHA 1960, KUNA 1981, XXI. t. 1)
Csüngődíszek: *Velvary*: (MOUCHA 1960, KUNA 1981, 34, 66, XXI. t. 4.)
Rézgombok: *Ózd-Center*: (KALICZ 1963, 4. t. 2a-c)
Rézhuza: *Budapest-Andor utca* (ENDRŐDI 1997, 130)
Rézlemezek: *Budakalász*: (BANNER 1956, XCII. T. 4), *Velka Lomnica*: NOVOTNÁ 1976, KUNA 1981, 66)
- ⁶ A badeni kultúrából jelenleg ismert rézeszköz típusok: Laposbalták, vésők: *Barca*: (KUNA 1981, 18), *Budapest, Andor utca*: (ENDRŐDI 1997, 130), *Velka Lomnica*: (NOVOTNÁ 1976, KUNA 1981, 66), *Ózd-*

Kőaljatető: (BANNER 1956)

Árak: *Budakalász*: (BANNER 1956), *Alsónémedi*: (BANNER 1956), *Ózd-Kőaljatető*: (BANNER 1956, LXVI 9), *Budapest-Káposztásmegyer - Farkaserdő*: (ENDRŐDI A. szóbeli közlése), *Budapest-Andor utca*: (ENDRŐDI 1997, 130), *Nitriansky Hradok*: (NOVOTNÁ 1976), *Piscolt-Nisipánrie*: (NÉMETHI- ROMAN 1978), *Beli Monastir*: KUNA 1981, 57)

Réztőr: *Sármellék - Égenföld*

Rézkés: *Sármellék - Égenföld*

- ⁷ A réz korban használatos török tipológiai osztályozásával, kronológiájával, eredetének kérdéseivel több tanulmány is foglalkozott: VLADÁR 1974, KUNA 1981, NOVOTNÁ 1982, VAJSOV 1993, MATUSCHIK 1998)
- ⁸ Az általa meghatározott típusok közül a Mondsee, Cucuteni, Tirgu Ocna, Jagodina és Nerusaj típusok mutatnak szoros rokonságot a sármelléki tör jellegzetességeivel. Kissé különbözik az általában négysegeces Nerusaj típus, melynél a szegecslyukak egészen a penge pereménél helyezkednek el.
- ⁹ Matuschik tipológiai beosztása megalapozottabb és elfogadhatóbb a Vajsov féle beosztásnál. A sármelléki tör közeli párhuzamait a Mondsee A és Vadastra variáns képviseli, és közeli párhuzamokat találunk a Lovas A változat példányai között is.
- ¹⁰ A szegeces markolatnyúlványos török tér- és időbeli elterjedését együttesen vizsgáljuk, miután a sármelléki tör nem sorolható egyértelműen egyik Vajsov által elkülönített változat körébe sem.
- ¹¹ A Keleti-Alpok térségben, a dunántúli Furchenstich kerámiával szoros rokonságot mutató Mondsee csoport időszakából (KUNA 1981, 29, KALICZ 1982, 8, ua, 1991, 373) több példányát is ismerjük, (FRAZ-WENIGER 1927, KUNA 1981, XXII. t. 1–3, VAJSOV 1993, 30. ábra, 3–4, 7, MATUSCHIK 1998) sőt előfordul ez a törtípus a hasonló korú és hasonló fémművességgel rendelkező kelet-svájci Pfyn kultúra körében is. (STRAHM 1994, 12, 7. kép 4., MATUSCHIK 1998, 215. ábra) A Kárpát-medencétől északra, Kis-Lengyelországban a Vyciaze-Zlotniki csoport köréből ismert a sármellékihez hasonló réztőr (Nowa Huta-Wyciaze: GEDL 1980, 5, 11. t. 64) A Szlovákia területéről származó, sármellékihez hasonló török szörványként, lelőkörmények nélkül váltak ismertté, így csak tipológiaiilag valószínűsíthető összefüggésük a tárgyalt törtípussal. (Ovčiarso, Levice és Pozsony környéke:

PULSZKY 1884, 2. á. a–b, 3. á. a–b, VLADÁR 1974, 18. t. 1, 5) Markolatnyúlvány nélküli, szegecses török több, jól keltezhető példánya vált ismertté Moldovából, melyek hiteles leletek alapján, a Cucuteni B-B2 időszakból származnak. (Hanești: CRIȘMARU 1970, 284, Abb. 12, 3, Tirgu Ocna (Podei): MATAȘA 1964, 124, 9. kép, KUNA 1981, 29, VAJSOV 1993, 122–123, Stara Momteoru: VAJSOV 1993, 124, 19. ábra 7) Az Al-Duna vidéki és bulgáriai hasonló példányok a Salcuta IV-Jagodina -Galatin-Pevec-Cernavoda I időszakba, azaz a „Scheibenhenkel” horizontba keltezhetők. (Vădastra II: VAJSOV 1993, 124, 20. ábra 3, VAJSOV 1993, 121, Hotnica-Vodopada: VAJSOV 1993, 117–118, 12. ábra 1. Haramijskata Dupka: VAJSOV 1993, 119, 12. ábra 6, Galiče: VAJSOV 1993, 120, 15. ábra) Tipológiailag az Alpok vidékéhez kapcsolódnak a horvátországi példányok, melyek a topoljei tör keltezése alapján valószínűleg szintén Sălcuta IV-Hunyadihalom időszakba tartoznak. (VAJSOV 1993, 125–126, 23. ábra 2, MIROSAVLJEVIĆ. 1953, 265. 2. kép) A törtípus további párhuzamait Nyugat-Ukrajnában, a Tripolje C2 időszakban találjuk, melyek közül a Vajsov által Nerusaj típusba sorolt példányok között fordulnak elő a sármellékihez igen közel álló török. (Ogorodnoe: VAJSOV 1993, 108, 2. ábra 5, Nerušaj: VAJSOV 1993, 108, 2. ábra 6, Červonij Chutir: VAJSOV 1993, 109, 4. ábra 4, stb: KUNA 1981, 64, XXII. t. 12–14 VAJSOV 1993, 2–4. ábra)

A törtípus késői formáival találkozunk az Al-Duna térségében, ahol Baile Herulane-Pestera Hotilor lelőhelyről a Cotofeni kultúra I és II/a fázisának hiteles együtteséből származó példányokat ismerünk. (ROMAN 1976, 8. t. 24, 25) További hasonló formák a Cotofeni III/a időszakból kerültek elő. (ROMAN 1976, 8. t. 28, 29)

- ¹² Bizonytalan keltezés.
- ¹³ Feltűnő jelenség ugyanis, hogy a Keleti-Alpok térségében megjelenő török arzéntartalmú rézből készültek, csakúgy, mint a Kárpátoktól keletre előforduló példányok, s valószínűleg nem véletlen az sem, hogy az Alpok vidékén kibontakozó fémművességben éppen az arzénréz használata válik meghatározóvá. A két régió közötti összekötő kapocs lehet a már említett kis-lengyelországi tör, illetve az arzénréz megjelenése más tárgytypusokban Szlovákia területén (KUNA 1981, 18, 25). Az arzénréz technológia és a szegecses törtípus keleti összefüggéseinek feltételezésére ösztönöz a török finomabb időrendi beosztása is. A legkorábbi szegecses török a Cucuteni B-B2 kultúrához kötődnek. Ezt a korai időszakot képviseli a Wyciaze-Zlotniki csoportba tartozó tör is, míg Moldovában, Ukrajnában, illetve Ausztriában, a Mondsee csoportban kisebb időbeli eltolódással jelennek meg. (VAJSOV 1993, 33. ábra) Az idősebb formák megjelenése miatt, már M. Kuna is hangsúlyozta a Cucuten-Tripolje kultúra szerepét a Mondseei török eredetével kapcsolatban, sőt még keletebbi, Kaukázus vidéki származást is elképzelhetőnek tart. (KUNA 1981,

31) Ugyanakkor, az újfajta, valószínűleg keleti eredetű elemek beszívargása mellett, az Alpok vidéki fémművesség létrejöttével kapcsolatban nem tagadható a kelet-kárpáti, balkáni fémművességi kör hatása sem, (KALICZ 1991, 374) melynek késői öröksége az Altheimi típusú balták formai megjelenése. Az arzenotechnológia megjelenésével, alkalmazásával és elterjedésével kapcsolatosan felmerülő kérdések alapos taglalásával itt nem foglalkozhatunk részletesebben. Kiemelendő azonban a technológia tudatos alkalmazásának problematikája, melynek további vizsgálata az itt feszegetett kérdések értékeléséhez is közelebb viheti a kutatást. Ezzel kapcsolatban még: TYLECOTE 1991, BIDDOTTAWAY 1995, PERNICKA 1997, 127, MATUSCHIK 1998, 243, M. VIRÁG 1999.

- ¹⁴ A legtovább talán az a központ működhetett, mely a Kárpát-medence északi részén megjelenő Handlova (KALICZ 1982, 11) és Szendrő típusú fokosokat, illetve a laposbalták késői változatait készíthette (PATAY 1984, kronológiai tábla, SCHUBERT 1965, 278–279, 284, KUNA 1981, 25). A Handlova és a Szendrő típusú fokosok a 3. rézhorizont végére keltezhetők, de az arzénréz felhasználása miatt, készítésüket egészen a badeni kultúráig feltételezik. (KUNA 1981, 25)
- ¹⁵ KALICZ 1982, M. VIRÁG 1986, 1987
- ¹⁶ Ezt a feltevést támasztja alá a hlinskoi lelet keltezése, illetve e három típus együttes előfordulása ebben a leletegyüttesben (PAVELČIK 1979, 2. á. 1–7, 336–337, PARZINGER 1992, 2. ábra, KALICZ 1991, 361–375)
- ¹⁷ M. Kuna a badeni kultúra fémművességének Alpok-vidéki összefüggéseivel kapcsolatban hasonló feltételezésre jut. Miután az arzénréz DK- Európa peremkultúrái (Cucuteni B. a Mondsee és Altheimi Trichterbecher kultúra) már a rézművesség 3 horizontjában alkalmazták, feltételezi, hogy a badeni kultúra az arzenotechnológiát ezektől a kultúráktól tanulta, valószínűleg a Kárpát-medence ÉNy-i részén (Mondsee és Trichterbecher kult.), ahonnan a fémművesség néhány formáját is átvette. (KUNA 1981, 43) Véleményem szerint a Kuna által ebben az összefüggésben említett rézhorizont valójában a 3. rézhorizont végét, vagy a Kuna szerinti 4. rézhorizont elejét jelentheti.
- ¹⁸ KUNA 1981, 30
- ¹⁹ KALICZ 1982, 15
- ²⁰ A rézlelőhelyek nem merülhettek ki, mivel a Kárpát-medencében ismert rézlelőhelyeket még a középkorban is használták, sőt a 30-as évekből is van adat, tiszta rézrögök előfordulására az Északi-Érchegységben különböző területein. KALICZ 1992, 7. és 9. j, MAKKAY 1996, 42.
- ²¹ A rövidítéseknél Tulok M. jegyzékét alkalmaztam. (Tulok M: Abbreviations of Periodicals and Series of Archaeology and auxiliary Sciences. ActaArchHung 36 (1984), 333–384.

Irodalom:²¹

- BANNER 1956 – Banner, J: Die Pécelér Kultur. ArchHung 35 (Budapest 1956)
- BIDD – OTTAWAY 1995 – Bidd, P. – Ottaway, B. S: Eneolithic arsenical copper: chance or choice? In: B. Jovanović (Hrsg.), Ancient mining and metallurgy in Southeast Europe. (Bor-Belgrade 1995) 95–102.
- BONDÁR 1982 – Bondár, M: Spätkupferzeitliche Siedlung in Pécs-Vasas. MittArchInst 10/11. 1980–81 (1982) 24–44.
- BONDÁR 1987 – Bondár, M: Újabb adatok a badeni kultúra temetkezeseihez. (Neuere Beiträge zu Bestattungen der Badener Kultur.) Zalai Múzeum 1 (1987) 47–58.
- CRISMARU 1970 – Crismaru, A.: Contribuții la cunoașterea neoliticului din împrejurimile Săvenilor. Stud. Cerc. Ist. Veche 21 (1970) 267–286.
- ECSEDY 1977 – Ecsedy, I: Die Funde der spätkupferzeitlichen Boleráz Gruppe von Lánycsók. JPMÉ 22 (1977) 163–183
- ECSEDY 1979 – Ecsedy, I: The people of Pit-grave Kurgans in Eastern Hungary. FontArchHung (Budapest 1979)
- ECSEDY 1990 – Ecsedy, I: On the Early Development of Prehistoric Metallurgy in Southern Transdanubia. GCBI XXVIII/26 (1990) 209–231.
- ENDRŐDI 1997 – Endrődi, A.: A későrézkori badeni kultúra Budapest, Andor utcai telepanyaga a kulturális kapcsolatok tükrében. (Die Siedlungsmaterialien der spätkupferzeitlichen Badener Kultur aus der Andorstrasse, im Spiegel der kulturellen Verbindungen.) BudRég XXXI (1997) 121–177.
- FRANZ-WENIGER 1927 – Franz, J.-Weniger, J: Die Funde aus der Prähistorischen Pfahlbauten im Mondsee. MUÖ 3. (Wien 1927)
- GEDL 1980 – Gedl, M: Die Dolche und Stabdolche in Polen. PBF VI, 4. (München 1980)
- HONTI 1981 – Honti, Sz.: Rézkori temetkezés Balatonbogláron. (Ein Grab aus der Kupferzeit von Boglárlelle.) SMK IV (1981) 25–42.
- HORVÁTH 1990 – Horváth, L. A: Eine kupferzeitliche Kultstätte in der Gemarkung von Bak. ActaArchHung 42 (1990) 21–44.
- KALICZ 1963 – Kalicz, N: Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien. StudArch II. (Budapest 1963)
- KALICZ 1969 – Kalicz, N: A rézkori balatoni csoport Veszprém megyében. (Die kupferzeitliche Balaton-Gruppe im Komitat Veszprém.) VMMK 8 (1969) 83–89.
- KALICZ 1982 – Kalicz, N: A Balaton-Lasinja kultúra történeti kérdései és fémletei. (The historical Problems of the Balaton-Lasinja Culture and its Metal Finds.) ArchÉrt 109 (1982) 3–12.
- KALICZ 1988 – Kalicz, N: The new Results of the Investigations on the Hungarian Copper Age. Rassegna di Archeologia 7 (1988) 75–103.
- KALICZ 1989 – Kalicz, N: Die chronologischen Verhältnisse zwischen der Badener Kultur und Kurgangräbern in Ostungarn. Prachistorica XV–XIV (1984) 121–132.
- KALICZ 1991 – Kalicz, N: Beiträge zur Kenntniss der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: J. Lichardus (Hrsg.), Kupferzeit als historische Epoche. (Bonn 1991) 347–389.
- KALICZ 1992 – Kalicz, N: A legkorábbi fémletek Délkelet-Európában és a Kárpát-medencében az i. e. 6–5. évezredben. (The oldest metal Finds in southeastern Europe and the Carpathian Basin from the 6th to 5th Millenia BC) ArchÉrt 119 (1992) 3–14.
- KALICZ 1998 – Kalicz, N: A késő rézkori badeni kultúra temetője Mezőcsát-Hörszögösön és Tiszavasvári-Gyepároson. HOMÉ (megjelenés alatt)
- KOREK 1984 – Korek J: Ásatások Szigetcsép-Tangazdaság lelőhelyen I. A későrézkori település leletei. CommArchHung 1984, 5–30.
- KUNA 1981 – Kuna, M: Zur neolithischen und äneolithischen Kupferverarbeitung im Gebiet Jugoslawiens. GCBI 19 (1981) 13–89.
- KUNA 1989 – Kuna, M.: Soziale und ökonomische Faktoren der Entwicklung der frühen Kupfermetallurgie in Südost- und Mitteleuropa. In: Das Aeneolithikum und die früheste Bronzezeit (C – 14300–2000 b.c.) In: M. Buchvaldek und E. Pleslová-Štiková. (Hrsg.) Mitteleuropa: Kulturelle und chronologische Beziehungen Prachistorica 15. (Praha 1989) 33–38.
- LOZUK 1995 – Lozuk, J: A problem of the Baden Group metallurgy at the site of Saloš-Donja Vrba near Slavonski Brod. In: B. Jovanović (Hrsg.), Ancient mining and metallurgy in Southeast Europe. (Bor-Belgrade 1995) 55–59.
- MAKKAY 1976 – Makkay, J: Problems concerning Copper Age Chronology in the Carpathian Basin. Copper Age Gold Discs in Central and South-East Europe. Acta ArchHung 28 (1976) 251–300.
- MAKKAY 1996 – Makkay, J: Copper and Gold in the Copper Age of the Carpathian Basin. In: T. Kovács (Hrsg.), Studien zur Metallindustrie im Karpatenbecken und der benachbarten Regionen. (Budapest 1996) 37–53.
- MATAȘA 1964 – Matașa, C: Așezarea eneolitică Cucuteni B de la Tirgu Ocna Podei. Archeologia Moldovei, 2–3 (1964) 11–62.
- MATUSCHIK 1996 – Matuschik, I: Brillen- und

- Hakenspiralen der frühen Metallzeit Europas. *Germania* 74 (1996) 1–43.
- MATUSCHIK 1998 – Matuschik, I: Kupferfunde und Metallurgie- Belege, zugleich ein Beitrag zur Geschichte der kupferzeitlichen Dolche Mittel, Ost- und Südosteuropas. In: Mainberger, M: Das Moordorf von Reute. (1998) 201–261.
- MINICHREITER 1991 – Minichreiter, K: Arheološka istraživanja na dijelu autoceste Slavonski Brod-Lipovac. *Godišnjak ZSKH* 17 (1991) 179–192.
- MIROSAVLJEVIĆ 1953 – Miroslavljević, V: Nalazi iz pretpovjesnog doba u sjevernoj Dalmaciji. *GZM VIII* (1953) 265–269.
- MOUCHA 1960 – Moucha, V: Příspěvek k datování velvarského hrobu. *AR XII* (1960) 465–476.
- MRT I – Magyarország régészeti topográfiája 1. Bakay K-Kalicz N-Sági K. Veszprém megye régészeti topográfiája. A keszthelyi és tapolcai járás. Budapest, 1966.
- NEUSTUPNÝ 1973– Neustupný, E: Die Badener Kultur. In: Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur. (Bratislava 1973) 317–353.
- NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1974 – Némecová-Pavúková, V: Beitrag zum Kennen der Post-Boleráz Entwicklung der Badener Kultur *SIA XXII/2* (1974) 237–361.
- NÉMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ 1981 – Némecová-Pavúková, V: Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe. An outline of the periodical system of Baden Culture and its relations to Southeast Europe.) *SIA XXIX/2* (1981) 261–296
- NÉMETHI-ROMAN 1978 – Némethi, I – Roman P. I: Cultura Baden in Romania. (Bucuresti 1978)
- NOVOTNÁ 1973 -Novotná, M: Einige Bemerkungen zur Datierung der Kupferindustrie in der Slowakei. *ZFFUKom XX(XIII) Musaica* 5–22.
- NOVOTNÁ 1976 – Novotná, M: Beginn der Metallverwendung und verarbeitung im östlichen Mitteleuropa. *UISPP-Ixe Congrès – Colloque XXIII – Le début de la metallurgie.* (Nice 1976) 118–129.
- NOVOTNÁ 1982 – Novotná, M: Zur Stellung einiger Kupferdolche an der Mittleren Donau. In: *Tracia Praehistorica/Suppl. Pulpudeva* 3 (Semaines Philippopolitaines Plovdiv 1978) Sofia, 1982 311–319.
- NOVOTNÁ 1995 – Novotná, M: Zu Anfängen der Metallurgie in der Slowakei. In: B. Jovanović (Hrsg.), *Ancient mining and metallurgy in Southeast Europe.* (Bor-Belgrade 1995) 69–76.
- OTTAWAY 1976 – Ottaway, S, B: Distribution of early copper using cultures in Austria. *Istraživanja (Novi Sad)* 5 (1976) 117–122.
- OTTAWAY – STRAHM 1977 – Ottaway, B.–Strahm, Ch.: Die Beziehungen des Nordalpinen Raumes und des Karpatenbeckens in der frühen Kupferzeit. In: *Die Frühbronzezeit im Karpatenbecken und in den Nachbargebieten.*-Internationales Symposium, Budapest-Velem. *MittArchInst. Beih.* 2 (1977) 125–143, 297–307.
- PARZINGER 1992 –Parzinger, H: Hornstaad-Hlinso-Stollhof. Zur absoluten Datierung eines vor-Baden-zeitlichen Horizontes. *Germania* 70 (1992) 241–250.
- PATAY 1984 – Patay, P.: Kupferzeitliche Meissel, Beile und Axte in Ungarn. *PBF IX, 15,* (München 1984)
- PATAY 1995 – Patay, P: Die kupferzeitliche Siedlung Tiszalúc-Sarkad und die Hunyadi-halom-Kultur. In: T. Kovács (Hrsg.), *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens.* *InvPrachHung VII* (Budapest 1995) 107–115.
- PAVELČIK 1979 – Pavelčík, J: Depot měděných šperku z Hlinska u Lipníku N./Beč. (Hortfund des Kupferschmucks aus Hlinsko bei Lipnik. A.D. Bečva) *PA 70* (1979) 319–337.
- PERNICKA 1990 – Pernicka, E: Gewinnung und Verbreitung der Metallurgie in prähistorischer Zeit. *JbRGZM* 37,1990 (1994) 21–129.
- PITTIONI 1954 – Pittioni, R: *Urgeschichte des Österreichischen Raumes.* Wien, 1954.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ 1977 – Pleslová-Štiková, E: Die Entstehung der Metallurgie auf dem Balkan, im Karpatenbecken und in Mitteleuropa, unter besonderer Berücksichtigung der Kupferproduktion im osalpenländischen Zentrum. (Kulturökonomische Interpretation) *PA 86* (1977) 56–67.
- PRIMAS 1976 – Primas, M: Frühe Metallverarbeitung und Verwendung im Alpinen und Zirkumalpinen Bereich. *UISPP-Ixe Congrès - Colloque XXIII – Le début de la metallurgie.* (Nice 1976) 81–117.
- PULSZKY 1884 – Pulszky, F: *Die Kupferzeit in Ungarn.* (Budapest 1884)
- ROMAN 1976 – Roman, P: *Cultura Coțofeni* Biblioteca Archaeologica 26 (Bucuresti 1976)
- RUTTKAY 1986 – Ruttkay, M: *Záchranný výskum v Slepčanoch.* (Rettungsgrabung in Slepčany.) *AVANS* 1985. (Nitra 1986) 211–212.
- SANGMEISTER 1971 – Sangmeister, E: *Aufkommen der Arsenbronze in SO-Europa.* In: *Actes du VIIIe Congrès Beograd I.* (Beograd 1971) 109–129
- SCHUBERT 1965 – Schubert, F: *Zu den südosteuropäischen Kupferäxten.* *Germania* 43 (1965), 274–295.
- STRAHM 1994 –Strahm, Ch: *Anfänge der Metallurgie in Mitteleuropa.* *Helva* 25 (1994) 2–39.
- SULIMIRSKI 1961 – Sulimirski, T: *Copper Hoard from Horodnica on the Dniester.* *MAG XCI* (1961) 91–97.
- TORMA 1975–76 – Torma I: *Rézkori telep Páriban.* *BÁMÉ VI–VII* (1975–76) 1977, 29–59.
- TYLECOTE 1991 – Tylecote, R. F: *Early copper base alloys, natural or man-made?* In: E. Picard (Hrsg.), *Découverte du Métal* (Paris 1991) 213–221.
- VAJSOV 1993 – Vajsov, I: *Die frühesten Metalldolche Südost- und Mitteleuropas.* *PZ* 68 (1993) 103–145.
- VIRÁG 1986 – M. Virág, *Zs: Javarézkori rézleletek Zalavár-*

- Basaszigetről. (Middle Copper Age Finds from Zalavár-Basasziget) ArchÉrt 113 (1986) 3–14.
- VIRÁG 1987 – M. Virág, Zs: Adatok a Balaton-Lasinja I. kultúra fémművészéhez. (Angaben über die Metallurgie der Balaton-Lasinja I. Kultur) ZGy 26 (1987) 3–20.
- VIRÁG 1999 – M. Virág, Zs: Gondolatok a badeni kultúra fémművéségének kérdéséről. (Megjelenés alatt a Patay Pál 85. születésnapjára készülő ünnepi kötetben.)
- VLADÁR 1974 – Vladár, J. Die Dolche in der Slowakei. PBF VI, 3 (München 1974)
- WILLVONSEDER 1937 – Willvonseder, K: Zwei Grabfunde der Badener Kultur mit Metallbeigaben aus Niederösterreich. WPZ 24 (1937) 15–28.
- ŽEBRÁK 1995 – Žebrák, P: The Traces of the primary Mining of Non-ferrous Metals in Slovakia. In: B. Jovanović (Hrsg.), Ancient mining and metallurgy in Southeast Europe. (Bor-Belgrade 1995) 13–19.

Die Kupferfunde der Badener Kultur in Sármellék–Égenföld

Im Verlauf der Rettungsgrabungen wurde ein Siedlungsdetail der Badener Kultur 1985 vor der Rekonstruktion des Kleinen Balaton in Sármellék–Égenföld erschlossen (Abb. 1). Von den registrierten 26 Objekten ist die in großem Maße zerstörte Grube 9 von besonderer Bedeutung, weil zweierlei Kupferfunde, die in den Ensembles dieser Kultur noch nicht vorkamen, in der Ausfüllung dieses Objektes entdeckt wurden (Abb. 2. 1a-b, 2a-b).

Aufgrund der Keramikfunde kann das Objekt 9 in die klassische Periode der Badener Kultur datiert werden (Abb. 3-9). Das Vorherrschende der eingeritzten Verzierung, das gemeinsame Vorkommen der schlanken Schöpfer mit flachem Boden, der zweigeteilten Schalen mit kleinem Knopf, der mit schraffierten Dreiecken verzierten zweigeteilten Schalen bzw. mit leichtem S-Profil und das der Töpfe mit einreihiger Rippenverzierung können am Ende der mittleren Stufe der klassischen Badener Entwicklung beobachtet werden. Zugleich tritt die kannelierte Verzierung sehr selten auf, und die durch die Punktreihe begleitete eingeritzte Verzierung, ferner der mit Punktierung verzierte Typ der Näpfe und Töpfe sind Elemente, die schon auf die späte Periode hinweisen. Danach beurteilt können der Fundverband und die Kupferfunde von Sármellék ganz an das Ende der mittleren Stufe der klassischen Badener Kultur, bzw. an den Anfang der spätklassischen Phase, vor die Periode des Fundortes Pécs-Vasas datiert werden (V. Némecsová-Pavúková: ganz am Ende der Stufe Baden III bzw. IVa, E. Neustupný: Wende der C-D-Stufe).

Der *Kupferdolch* von Sármellék ist einer der Vertreter der Variante von ovalem Querschnitt des genieteten Dolchtypes ohne Griffansatz.⁷ Ähnliche Dolche mit Nieten wurden in Mittel- und Südosteuropa in weitem Kreis verbreitet. Sie tauchen überwiegend nördlich des Karpatenbeckens in einem Streifen von den Alpen bis die Westukraine, bzw. östlich der Karpaten im Küstengebiet des Schwarzen Meeres, ferner in der Gegend der Unteren Donau auf, aber sporadisch kommen sie auch in Bulgarien und Kroatien vor.¹¹ Die

authentisch datierbaren Exemplare sind in erster Linie in der der Badener Kultur vorangehenden Zeitspanne, im Mondsee(Furchenstich)-Pfyner-Wyciazie/Zlotnicki-Cucuteni/B-B2 – Pevec-Cernavodă I-Hunyadihalom-Salcuta IV-Tripolje/C2-Horizont bekannt. Der spätere, durch weniger Stücke vertretene Horizont der Dolche kann mit Hilfe der Funde von Coțofeni I-II und Sármellék in die Zeitspanne der Badener Kultur datiert werden (ROMAN 1976, Taf. 40, 6). Alle Zeichen sprechen dafür, daß der genietete Dolchtyp hauptsächlich in der zweiten Hälfte der Mittelkupferzeit des Karpatenbeckens kennzeichnend gewesen sein dürfte, und er in der Badener – Coțofeni-Periode als ein, eigentlich die Kontinuität der Metallurgie beweisender fortlebender Typ auftreten konnte.

Die in Sármellék vorgekommene einschneidige *Kupferklinge* ist das Bruchstück wahrscheinlich eines Messers oder Rasiermessers. Die Parallelen sind in der Ostalpengegend bekannt (OTTAWAY 1976, 119). Die einschneidigen Messer sind ohne Vorgänger in der ostkarpatischen Metallurgie und da – wie der genietete Dolch – tauchen sie als ein neuer Typ wahrscheinlich in der zweiten Hälfte der Mittelkupferzeit auf.

Zusammenfassend ist es festzustellen, daß das Auftreten der Dolche ohne Griffansatz und mit Nieten, die dem Exemplar von Sármellék ähnlich sind, in Mittel- und Südosteuropa allen Anzeichen nach um das Ende der Bodrogkeresztúr-Kultur (3. Kupferhorizont) datiert werden können, als die Blütezeit der karpatisch-balkanischen Metallurgie langsam zu Ende ging. Das Verbreitungsgebiet dieser Dolche befindet sich im Randgebiet dieses metallurgischen Kreises, und sie können als eine Äußerung der Entstehung schon einer neuartigen Metallurgie aufgefaßt werden. Das bedeutet nicht nur das Erscheinen von neuen Metalltypen, sondern auch vom karpatisch-balkanischen Kreis abweichende technische und geistige Züge sind zu beobachten. Durchaus gehört das Auftauchen des genieteten Dolchtypes hierher, sein Erscheinen konnte in der mitteleuropäischen Mondsee- und Pfyner-Kultur irgendetwie auch mit der westlichen Verbreitung der

Arsen-Technologie im Zusammenhang stehen.¹³ Das Aufhören des, die Blütezeit der ostkarpatisch-balkanischen Metallurgie vertretenden dritten Kupferhorizontes (KALICZ 1982) kann wahrscheinlich in die zweite Hälfte der Mittelkupferzeit datiert werden. Zu dieser Zeit, im Horizont der Hunyadihalom-Kultur und der Furchenstichkeramik hörten die, für den ostkarpatisch-balkanischen metallurgischen Kreis kennzeichnende hochgradige Kupferaufhäufung und die Erzeugung der schweren Kupfergeräte auf.

In der ersten Hälfte der mittleren Kupferzeit, noch im 3. Kupferhorizont kam der auch das Gebiet Transdanubiens in sich fassende westkarpatische Kreis auf den Einfluß der ostbalkanischen Metallurgie zustande. Vom letzterwähnten weicht der neue Kreis in mehreren Hinsichten ab und er knüpft sich an die mitteleuropäische Metallurgie. Im westkarpatischen Kreis wurden die schweren Kupfergeräte in bescheidenerem Maße benutzt (und vermutlich erzeugt), aber auch eigene Metallgegenstandstypen wie die Brillenspiralen, die Spiralrohrperlen und die Vertreter des Scheibentyps Csáford-Stollhof erschienen. In der zweiten Hälfte der mittleren Kupferzeit schloß sich das Gebiet Transdanubiens auch kulturell dem ostalpinen metallurgischen Kreis an, in dem auch die früheren metallurgischen Traditionen außer der Ausbildung eines eigenartigen Gesichtes – nach dem Beweis gewisser fortlebender Typen – zur Geltung kommen konnten. Die östliche und westliche Hälfte des Karpatenbeckens sonderten sich zu dieser Zeit kulturell und vielleicht auch der Metallurgie nach voneinander ab. Eine Ähnlichkeit fällt aber in die Augen: Die verwandte Kupfermenge ist kleiner als in der vorangehenden Periode, der für den 3. Kupferhorizont kennzeichnende Reichtum an Kupfer hört auf. Eine bedeutende Abnahme des Metallreichtums und das Erscheinen von neuen Metalltypen sind in der Zeitspanne der Furchenstichkeramik und Hunyadihalom-Kultur zu beobachten (Arsenkupfer). Die Umwandlung der Metallurgie, die außer anderen zur Verbreitung der genieteten Dolche und zur Verwendung des Arsenkupfers führte, kann wahrscheinlich sowohl in geistiger als auch in physischer Hinsicht mit den zu dieser Zeit beginnenden Völkerbewegungen in Zusam-

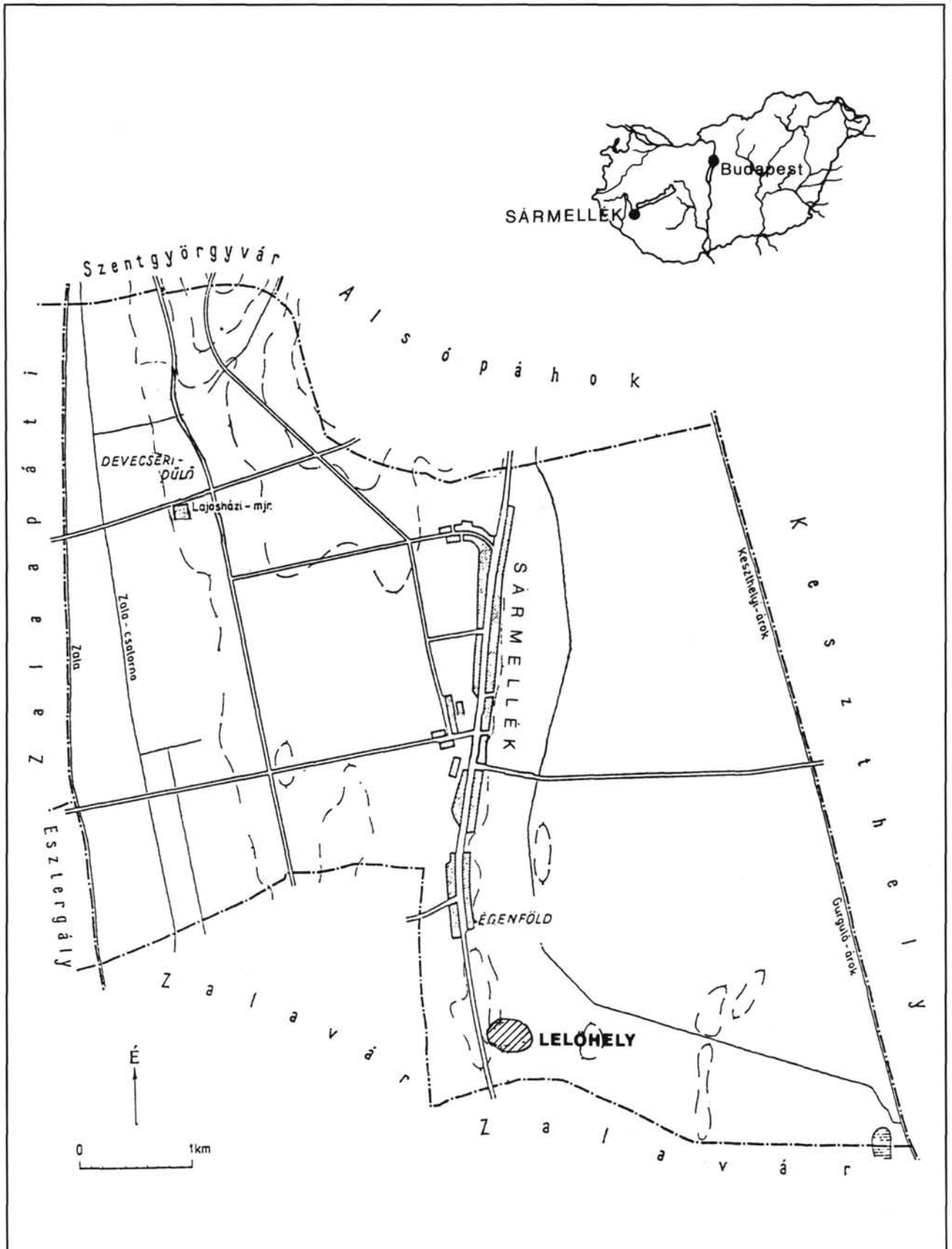
menhang gebracht werden. In metallurgischer Hinsicht kann diese Periode vom, für die erste Hälfte der Mittelkupferzeit charakteristischen 3. Kupferhorizont bestimmt getrennt werden, und da wird der früher noch schwer umreißbare Horizont vertreten, der von den Forschern schon vorher als der 4. Horizont¹⁸ bzw. als die jüngere Periode des 3. Kupferhorizontes¹⁹ abgesondert wurde.

Mit dem Protoboleráz-Horizont beginnt die kulturelle Integration im Karpatenbecken, die sich später während der Badener Kultur, am Ende der Mittelkupferzeit voll entfaltet. Nach der Menge und den Typen sondert sich die Metallurgie dieser Epoche von der, für die erste Hälfte der mittleren Kupferzeit kennzeichnenden bestimmt ab. Die Metallarmut, genauer die Kupferverwendung in kleinerem Maße, könnte aber in der vorangehenden Furchenstich-Hunyadihalom-, dann in der Protoboleráz-Periode begonnen haben.

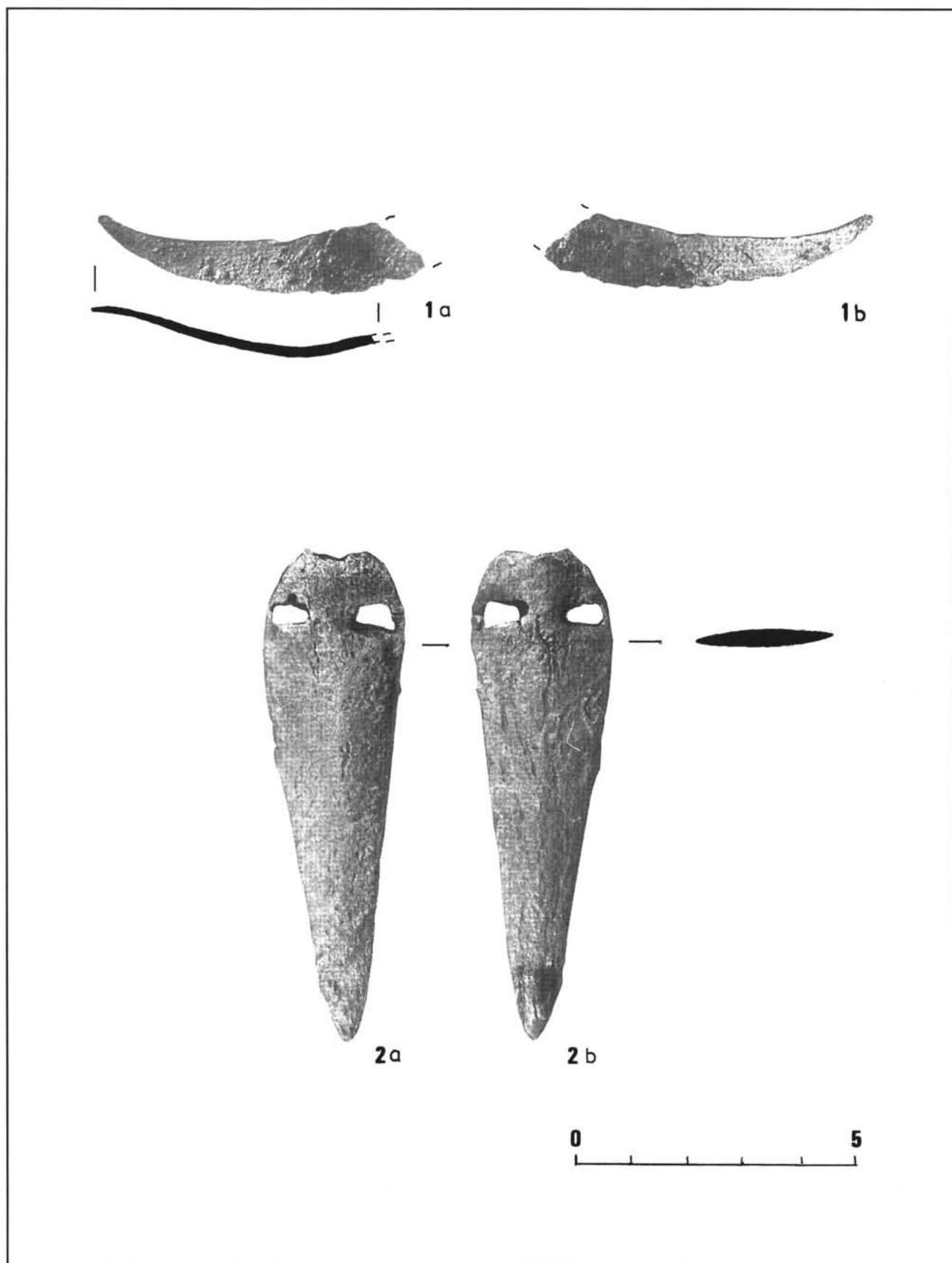
Das Aufhören des Metallreichtums kann wahrscheinlich nicht nur mit dem Fehlen des Kupferrohmaterials erklärt werden, obwohl man natürlich auch mit der vorübergehenden Erschöpfung der oberflächlichen und leicht zugänglichen Rohstoffvorkommen rechnen muß.²⁰ Diese Erscheinung kann vielmehr mit der Veränderung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Wichtigkeit und Beurteilung der Kupfergegenstände im Zusammenhang stehen. Die besonderen Kupfergegenstände der Badener Kultur, die keine Massenwaren waren, könnten die Attribute von Führern bzw. von mit besonderer Macht oder kultischer Rolle ausgestatteten Menschen gewesen sein. Auch der Dolch von Sármellék konnte außer den Diademen, Brustschmucken, Torques und Spiralarmbändern diesem Kreis der Gegenstände anhören.

Nach der Analyse der Fragen der Metallurgie scheint es, daß die sich in der zweiten Hälfte der Mittelkupferzeit in der Metallurgie der Furchenstich-Hunyadihalom-Periode auftauchenden Eigenheiten sowohl in typologischer und technologischer als auch in geistiger Hinsicht von denen des 3. Kupferhorizontes absondern, sie sind demnach vielmehr an die Metallurgie der Epoche der Badener Kultur zu knüpfen.

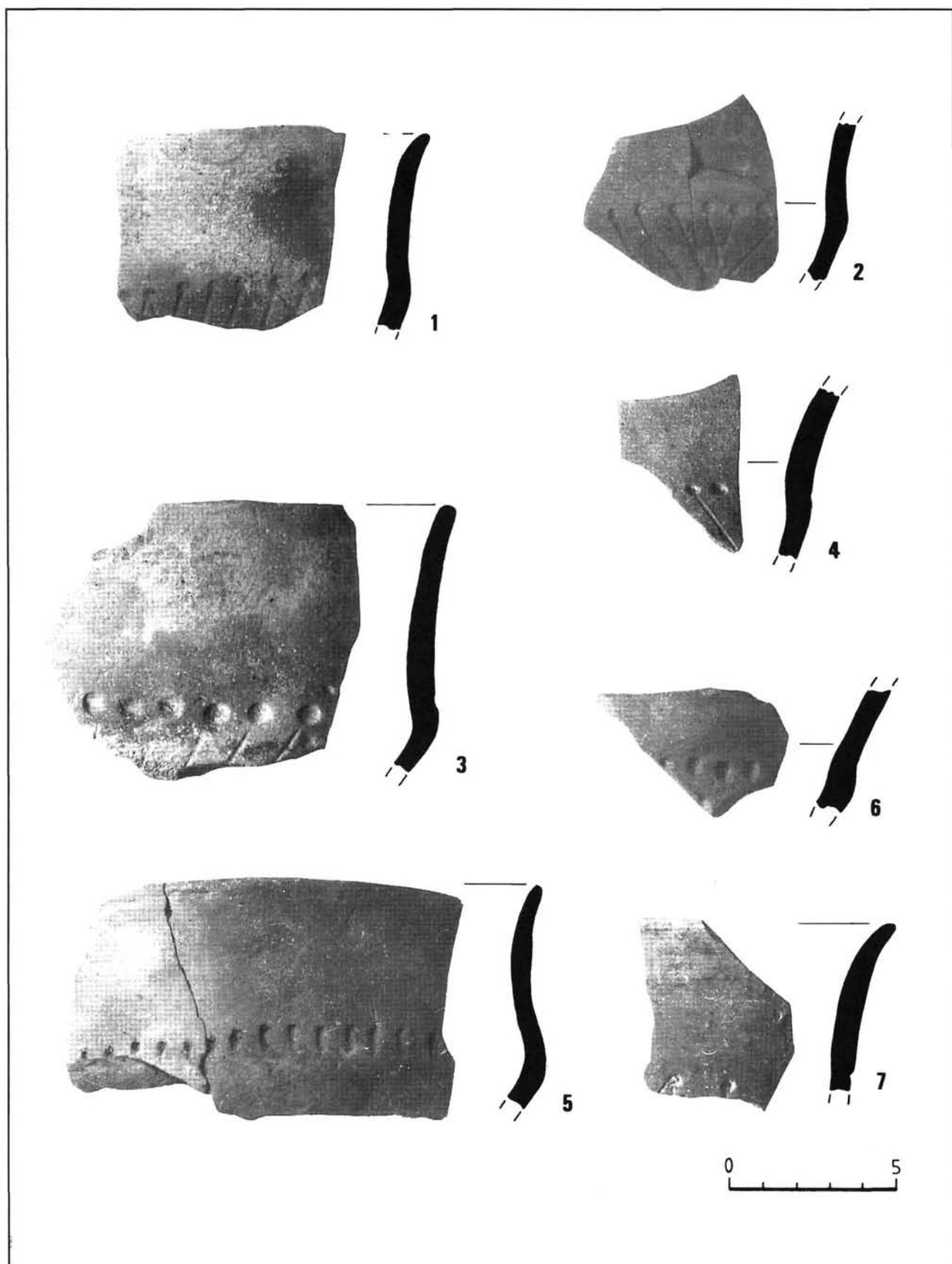
Übersetzt von Katalin H. Simon

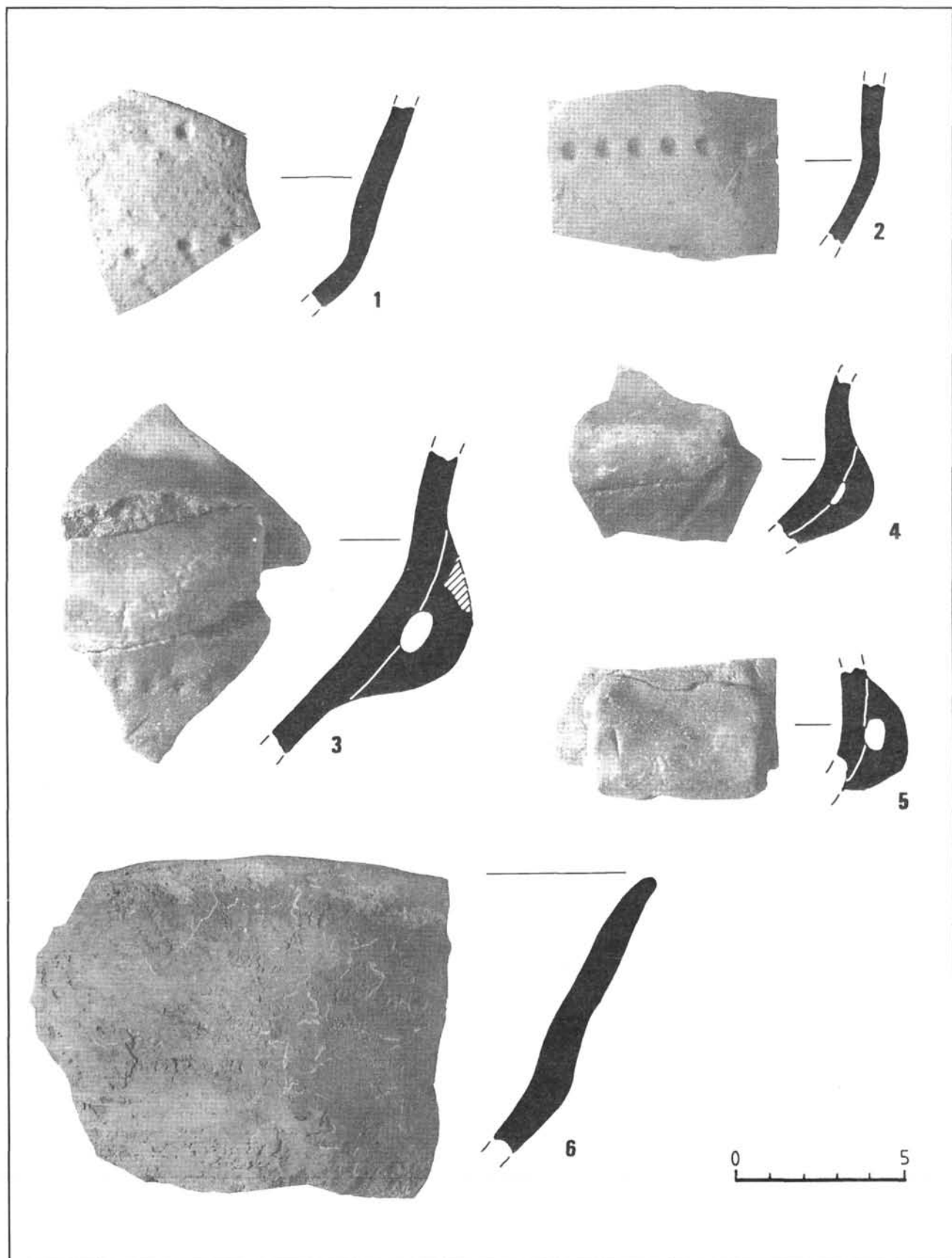
I. kép: A badeni kultúra településének helyszínrajza.

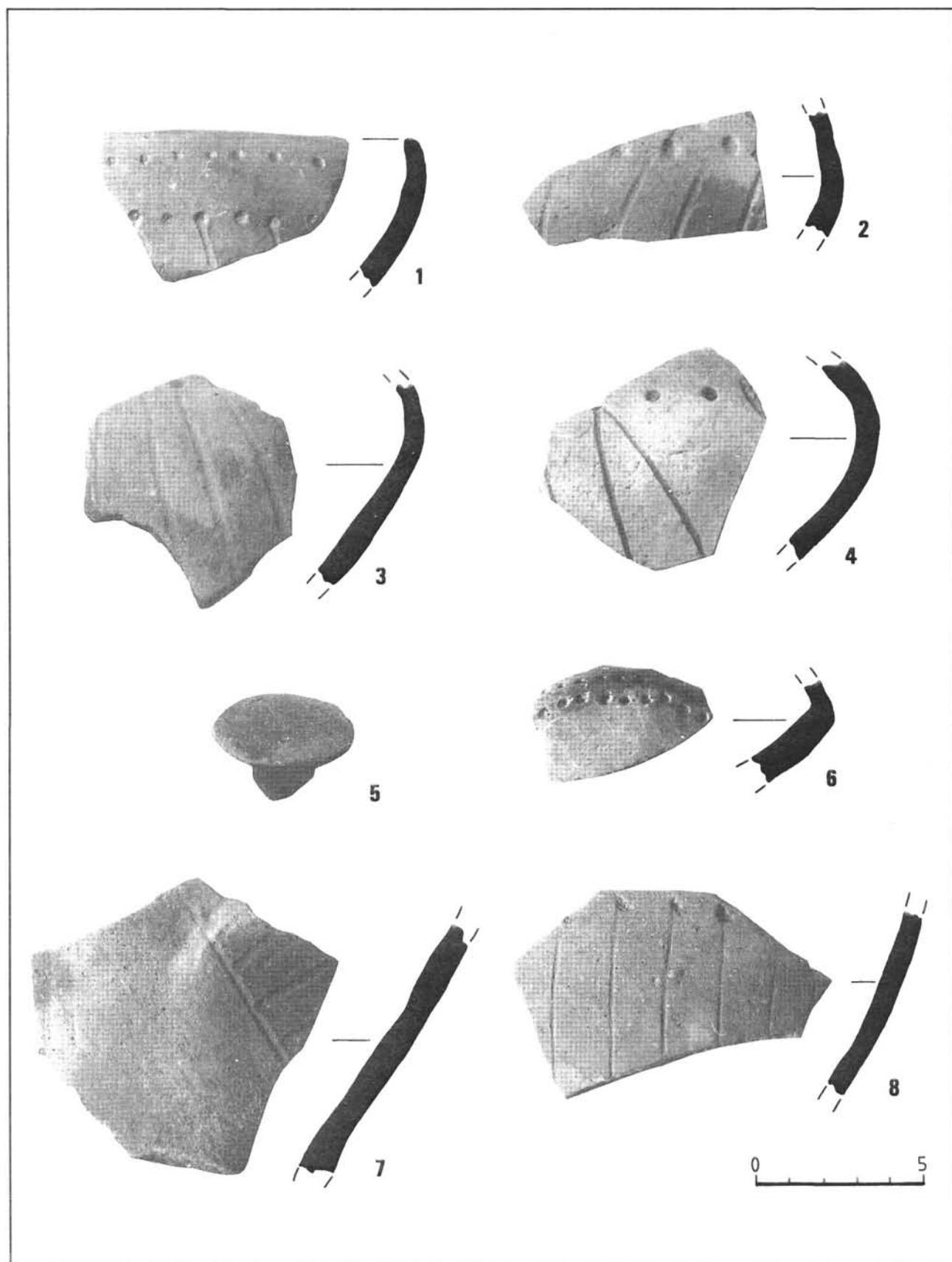
2. kép: 9. objektum. 1a-1b: rézpenge töredéke, 2a-2b: réztőr

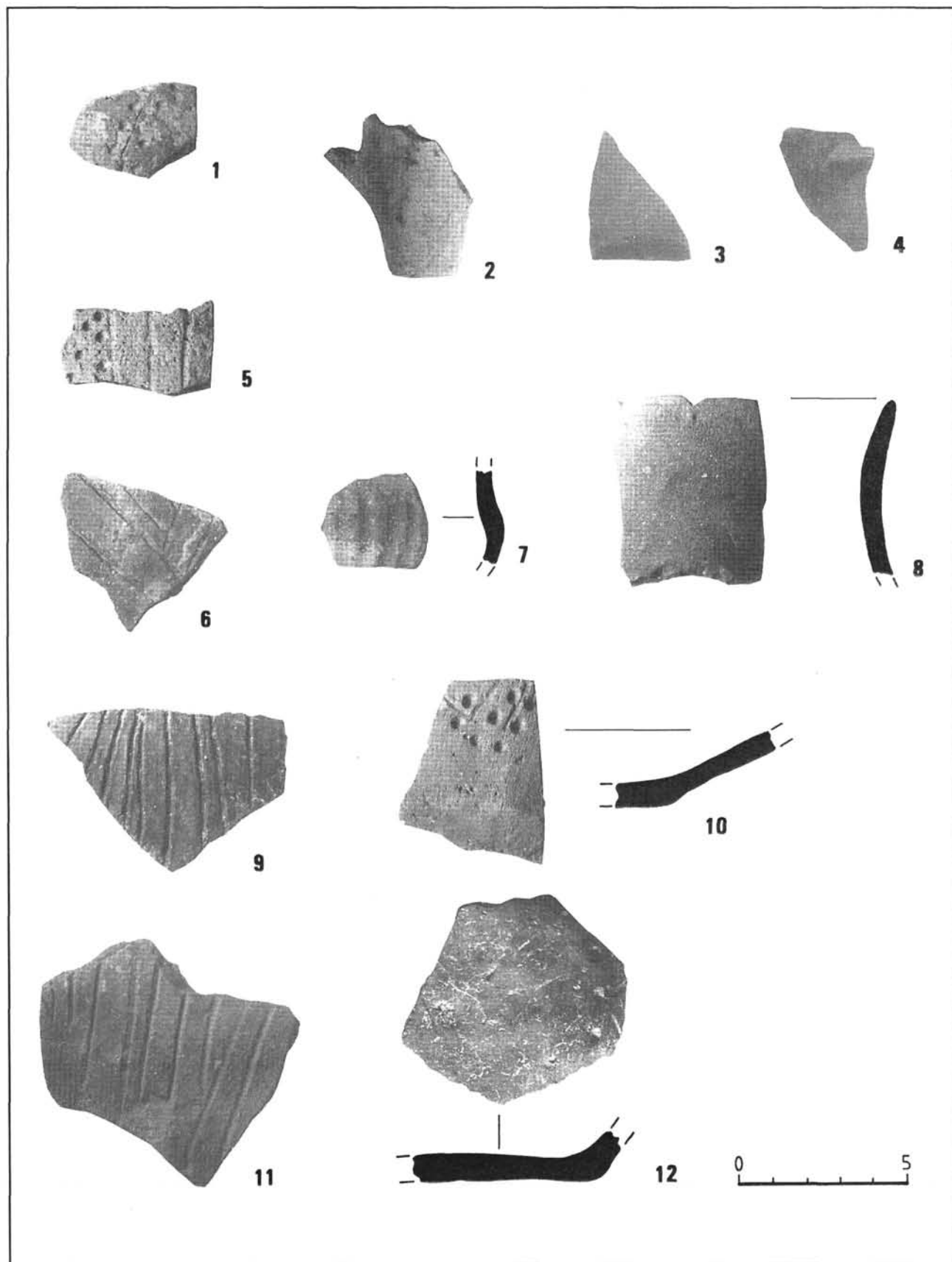
3. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

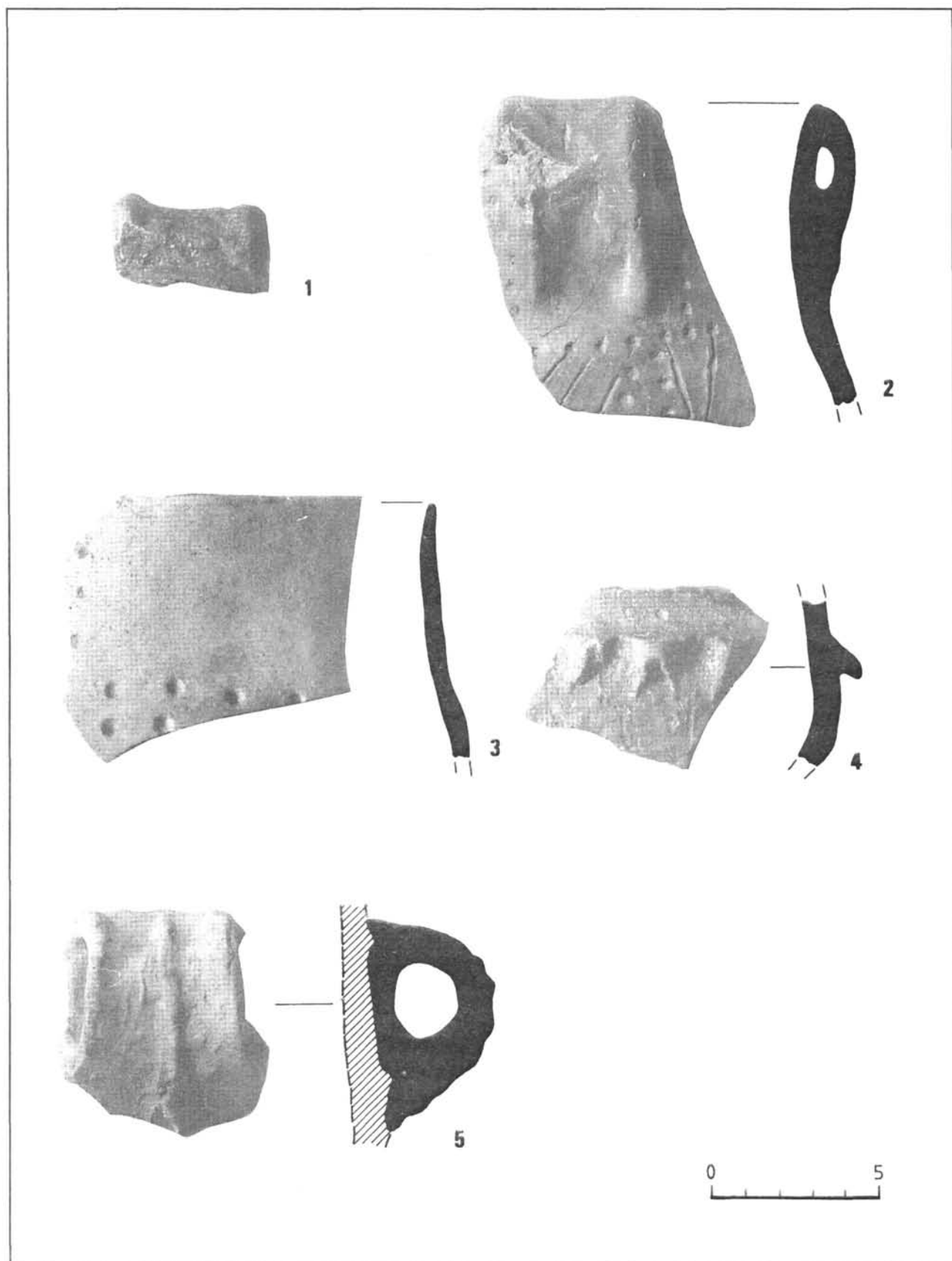
4. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

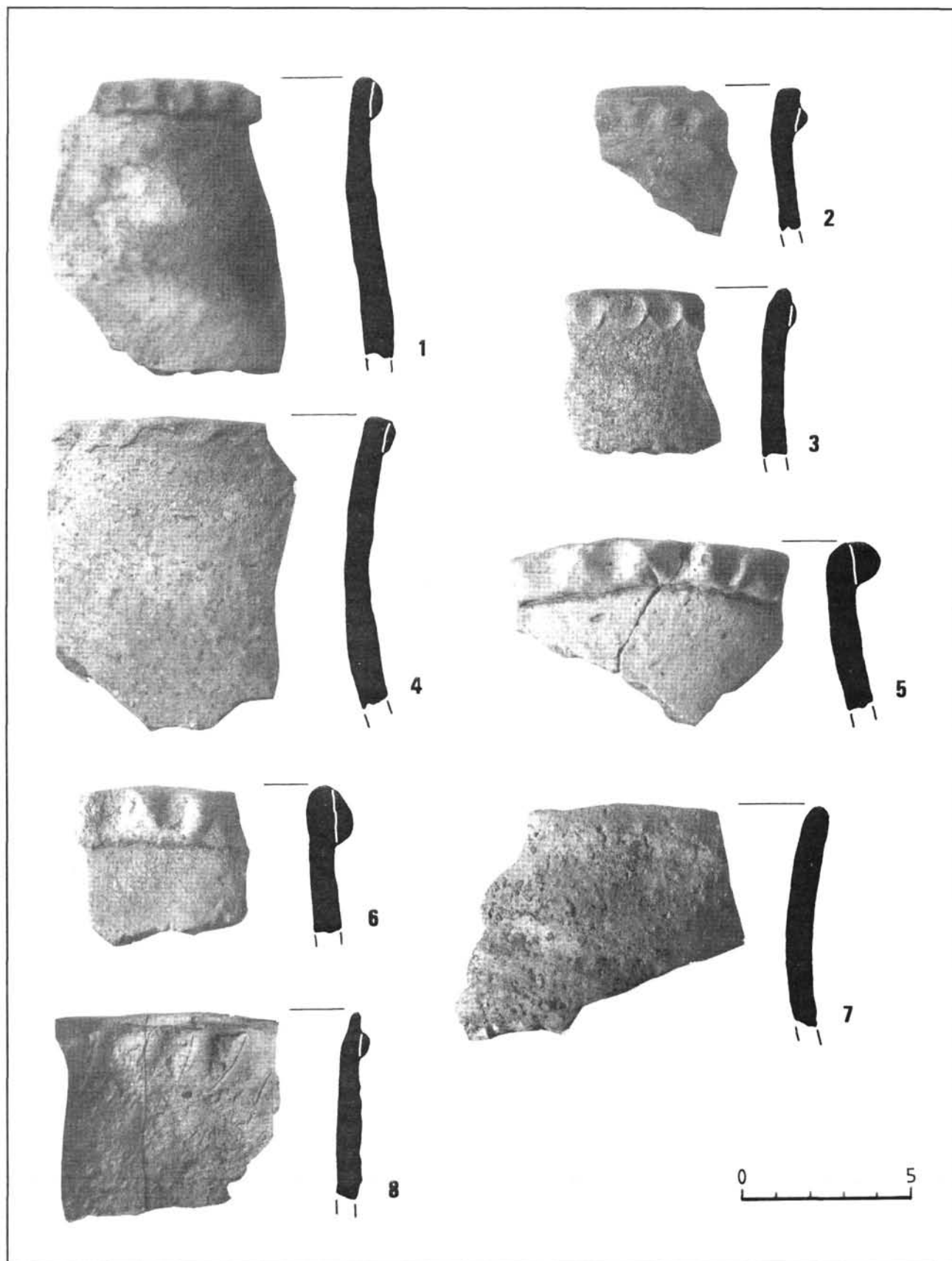
5. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

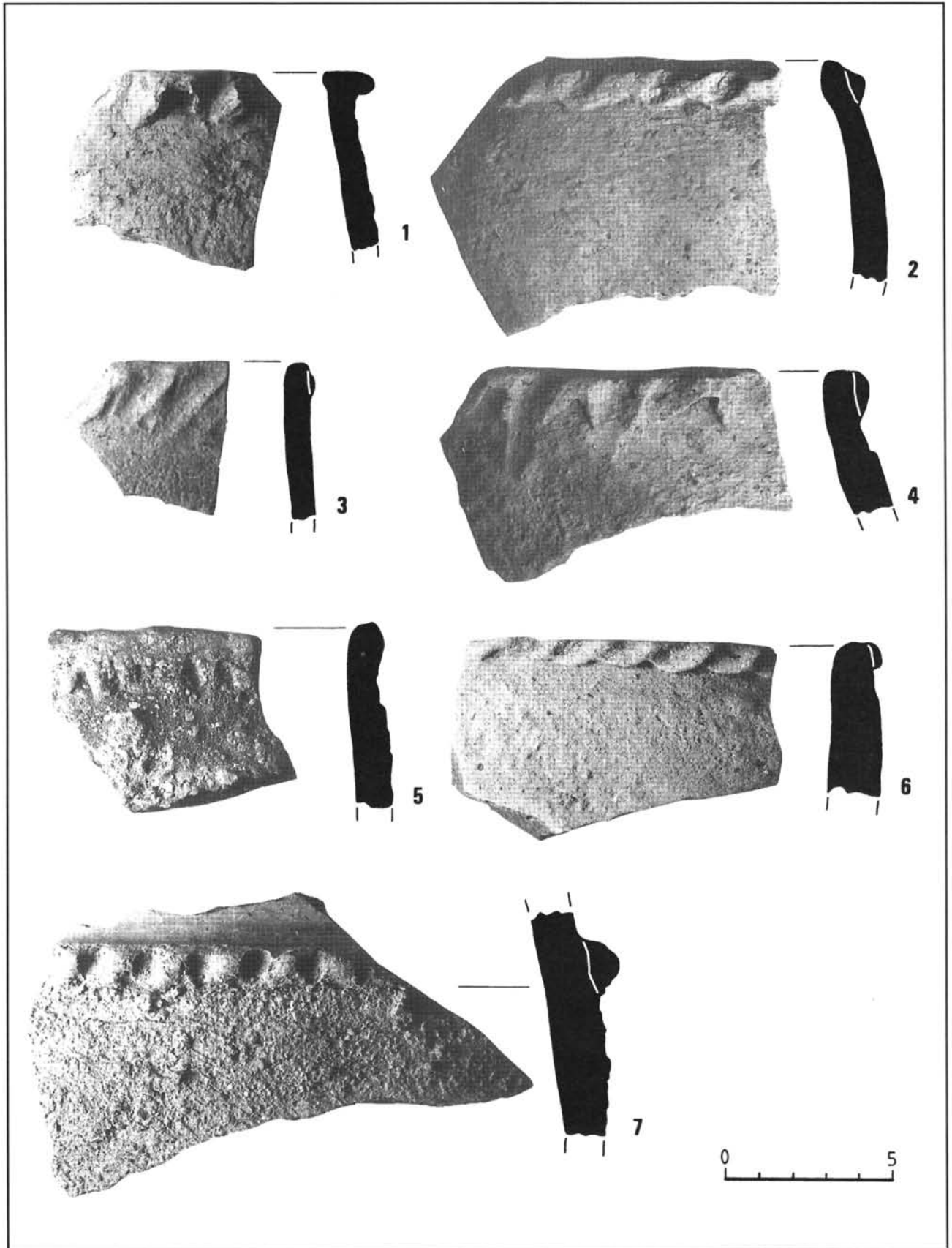
6. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

7. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

8. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.

9. kép: Kerámialeletek a 9. objektumból.